

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Філологічний факультет
Кафедра української літератури**

**Морально-етична проблематика та педагогічний потенціал
збірки оповідань Оксани Сайко «Новенька та інші історії»
і колективної збірки «Коли сніг пахне мандаринками»**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 601 групи

Сідак Парасковія-Жанна Михайлівна

Керівник:

доктор філологічних наук, професор
кафедри української літератури

Ковалець Л.М.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол N_____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ доц. Мальцев В.С.

Чернівці – 2024

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена морально-етичній проблематиці та педагогічному потенціалові сучасної української підліткової прози. На основі збірки оповідань Оксани Сайко «Новенька та інші історії» і колективної збірки «Коли сніг пахне мандаринками» досліджено різноманіття підходів письменників до зображення життя підлітків та складних процесів становлення їхніх особистостей. Визначено багатогранну наповненість та роль цих творів у вихованні емпатії, морально-етичних якостей і профілактиці булінгу серед дітей. Запропоновано методичні рекомендації для ефективного використання підліткової прози загалом та аналізованих творів зокрема у ЗЗСО.

Ключові слова: *«Новенька та інші історії» Оксани Сайко, збірка «Коли сніг пахне мандаринками», сучасна підліткова проза, булінг, морально-етичні цінності, педагогічний потенціал, емоційний інтелект, літературна освіта.*

Annotation

The qualification thesis is devoted to the moral and ethical issues and pedagogical potential of modern Ukrainian adolescent prose. Based on Oksana Sayko's short story collection "Novenka ta Inshi Istorii" and the collective anthology "Koly Snih Pakhne Mandarynkamy", the research examines the diverse approaches of writers to depicting the lives of teenagers and the complex processes of their personal development. The multifaceted content and role of these works in fostering empathy, moral and ethical qualities, and preventing bullying among children have been determined. Methodological recommendations are proposed for the effective use of adolescent prose in general and the analyzed works in particular within general secondary education institutions.

Keywords: *"Novenka ta Inshi Istorii" by Oksana Sayko, "Koly Snih Pakhne Mandarynkamy", modern adolescent prose, bullying, moral and ethical values, pedagogical potential, emotional intelligence, literary education.*

Кваліфікаційна робота ОР «Магістр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ *Парасковія-Жанна Сідак*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ПІДЛІТКОВА ПРОЗА В ОЦІНЦІ КРИТИКИ.....	8
Висновки до розділу 1.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА БУЛІНГУ В КОНТЕКСТІ ІНШИХ ПРОБЛЕМ ШКІЛЬНОГО КОЛЕКТИВУ: ПОГЛЯД ОКСАНИ САЙКО.....	16
2.1. Загальна проблематика та художня специфіка творів письменниці ...	16
2.2. Булінг серед школярів у трактуванні соціальних психологів	25
2.3. Булінг і боротьба з ним у збірці «Новенька та інші історії».....	32
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ 3. ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ «КОЛИ СНІГ ПАХНЕ МАНДАРИНКАМИ»: СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ	40
3.1. Ідейно-тематична та образно-художня специфіка творів	41
3.2.Інтертекстуальні та інтермедіальні зв'язки в оповіданнях як засіб розвитку юного читача.....	52
3.3. Педагогічний потенціал книжки	58
Висновки до розділу 3.....	62
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОЇ ПІДЛІТКОВОЇ ПРОЗИ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ.....	64
4.1. Літературна освіта як засіб формування моральних цінностей.....	65
4.2. Практичні підходи до інтеграції підліткової прози в навчальні програми.....	68
4.3. Сучасна підліткова проза як засіб підвищення психологічної стійкості учнів та боротьби з булінгом	71
4.4. Методики формування емоційного інтелекту підлітків через сучасну підліткову прозу.....	76
Висновки до розділу 4.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	86

ДОДАТОК.....	92
--------------	----

ВСТУП

Сучасна підліткова проза посідає важливе місце в літературному процесі, адже вона не лише транслює актуальні проблеми підлітків, а й сприяє вихованню моральних і соціальних цінностей таких читачів. Особливої уваги заслуговують твори, які торкаються складних питань нашого життя, як-от: булінг, взаємини в колективі, соціалізація, вибір життєвих орієнтирів тощо.

Значну увагу в цьому контексті привертає збірка оповідань Оксани Сайко «Новенька та інші історії», яка належно позиціонується літературознавцями завдяки своїй глибокій проблематиці та художньому виконанню. Таку ж увагу привертає збірка оповідань «Коли сніг пахне мандаринками», яка об'єднує твори 24-х сучасних українських авторів і дає можливість збагнути різноманіття тем і проблем, що хвилюють підліткову аудиторію.

Актуальність дослідження цих двох книжок зумовлена необхідністю глибшого осмислення педагогічного потенціалу підліткової прози та пошуку шляхів її інтеграції у виховний процес. Особливої уваги потребує проблема булінгу, яка є не лише темою літератури, а й важливим соціальним явищем, з яким стикаються сучасні школярі. Художнє осмислення письменниками морально-етичних проблем підлітків дуже на часі.

Метою роботи, власне, і є глибше вивчення таких книжок в аспекті їхньої морально-етичної проблематики і загалом педагогічного потенціалу сучасної підліткової прози.

Завдання дослідження:

1. представити сучасну підліткову прозу в оцінках літературної критики;
2. висвітлити проблему булінгу в дитячому колективі на матеріалі збірки Оксани Сайко «Новенька та інші історії»;
3. проаналізувати морально-етичні проблеми підлітків з погляду авторів колективної збірки «Коли сніг пахне мандаринками», вказати на її ідейно-тематичну, образно-художню своєрідність та педагогічний потенціал;
4. розробити практичні рекомендації щодо використання сучасної підліткової прози у виховній та освітній роботі.

Об'єктом дослідження є сучасна українська підліткова проза в особі збірки оповідань Оксани Сайко «Новенька та інші історії» та колективної. Збірки «Коли сніг пахне мандаринками». **Предметом вивчення** є проблематика, художня своєрідність та педагогічний потенціал зазначених книжок.

Наукова новизна роботи полягає у висвітленні педагогічної цінності сучасної підліткової літератури на конкретному літературно-художньому матеріалі, а також у розробці методичних рекомендацій для інтеграції творів в освітній процес.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у діяльності вчителів, психологів і соціальних педагогів для формування морально-етичних якостей школярів і профілактики соціальних проблем, зокрема таких, як булінг. Крім того, матеріали кваліфікаційної роботи можна використовувати безпосередньо на уроках української літератури у ЗЗСО та під час вивчення студентами філологічного факультету курсу «Українська художня література для дітей».

Структура роботи. Магістерське дослідження складається з чотирьох розділів. Перший розділ присвячений аналізу сучасної підліткової прози в контексті української літературної критики. У другому розділі розглядається проблема булінгу у збірці Оксани Сайко «Новенька та інші історії». Третій розділ присвячений розглядові художніх і педагогічних аспектів колективної збірки «Коли сніг пахне мандаринками». У четвертому розділі запропоновано практичні підходи до використання сучасної підліткової прози у шкільній освіті.

Загальний обсяг роботи складає 91 сторінку.

Апробація роботи: Сідак П.-Ж. М. Оповідання Оксани Сайко «Подарунок на святого Миколая»: рецептивний аспект. Студентська наукова конференція Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : матеріали студ. наук. конф., м. Чернівці, 5-8 квіт. 2022 р. Чернівці, 2022. С. 193-195.

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНА ПІДЛІТКОВА ПРОЗА

В ОЦІНЦІ КРИТИКИ

Сучасна українська підліткова проза – це невід’ємний складник формування суспільства, адже, читаючи літературу, діти та підлітки виробляють власні погляди, позицію та світогляд, який безпосередньо впливатиме на якість мислення та визначення траєкторії розвитку в майбутньому. Підліткову літературу писати складніше, ніж «дорослу», адже для цього авторам потрібно зрозуміти, як мислять підлітки, що їх турбує та як вони реагують на проблеми, які звідують у звичайному житті. Письменник повинен розуміти специфіку розвитку підлітків не лише у психологічному контексті, а й осягнути, як розвиваються підлітки, що відбувається з їхнім тілом, тобто усвідомлювати фізичні процеси зростання (статеве дозрівання, гормональні зміни та наслідки, що ними зумовлені, тощо).

Проте питання аналізу такої літератури постає ще гостріше, оскільки дослідники мають не лише розумітися на аспектах літературної критики, а й враховувати та досконаліше володіти всіма тонкощами написання прози конкретно для підлітків.

Літературна критика, що займається вивченням підліткової прози, також зосереджена не лише на дослідженні її як мистецького чи педагогічного явища, а й на питаннях, пов’язаних із визначенням термінології для позначення проблеми та введення її в літературний дискурс. Науковиця Тетяна Качак, яка сьогодні чи не найбільше з-поміж інших дослідників зосереджує увагу на сучасній українській літературі для дітей та юнацтва, зазначає: «Основою науково-теоретичного осмислення літератури для дітей та юнацтва є розв’язання проблем термінології...» [17, с. 25].

Наразі існує кілька термінів, навколо яких ведеться дискусія, а саме: «дитяча література», «підліткова література», «література для підлітків», «література для дітей та юнацтва», «література про дітей», «література, що увійшла до кола дитячого читання» тощо. Насамперед не існує чіткого

розмежування між «підліткова література» та «література для дітей та юнацтва», часто фігурує лише «література для дітей» і «література для дітей та юнацтва».

Виокремлення цих понять та формування терміну «підліткова література» бере початок у США: «1956 року Американська асоціація бібліотек почала активно вживати термін «юнак» (young adult), позначаючи, зокрема, і окрему категорію відвідувачів бібліотек» [19], однак українські дослідники досі не розглядали цю проблему глобально: «Про виокремлення літератури підліткової та юнацької як окремого феномену ще не йдеться» [46].

Проте станом на сьогодні є чимало науковців, які зосереджують свою увагу на сучасній українській літературі для дітей та юнацтва в контексті типологізації, жанрів, психологізму, тематики, проблематики, образів тощо.

Тетяна Качак у своїй монографії «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.» зазначає, що «У контексті дослідження тенденцій сучасної української літератури для дітей та юнацтва актуальності набуває класифікація творів на основі жанрово-тематичного принципу.» [17, с. 57]. Однак розуміємо, що підліткова проза, так само як і проза для «дорослих», не може окреслюватися чіткою тематикою, адже для якісного занурення у проблеми, про які йдеться у текстах, доводиться торкатися кількох тем одночасно. Наприклад, в оповіданні «Очі-гудзики» зі збірки оповідань «Коли сніг пахне мандаринками» є «основна» тема: стосунки з сестрою, а також «другорядні»: романтичні стосунки, бідність родини та любов у сім'ї [див.: 21].

Разом з тим науковиця визначає такі теми сучасної літератури для підлітків, як традиційні, соціопсихологічні, танатичні, мілітарні тощо [17]. А у своїй статті «Подолання тематичних табу у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва: постколоніальна практика» Тетяна Качак вирізняє ще й табуйовані теми, що не підіймалися або ж навіть заборонялися за часів СРСР: тема соціалізації, дорослішання дитини, становлення особистості, тема першого кохання, стосунків з ровесниками, взаєморозуміння батьків і дітей, тема родинних стосунків, родинної історії та традицій, тема нещасливого дитинства, дитячого ставлення до себе і світу, тема гендерного виховання особистості, яка

розгортається на основі диференційованого підходу до адресата книг для дітей та юнацтва [16]. Олеся Слижук у свою чергу виокремлює такий тематичний перелік підліткової прози: воєнна, історична, морально-етична, «шкільна» тощо [42]. Лілія Овдійчук зі свого боку зазначає, що основними жанрово-тематичними різновидами сучасної прози для дітей шкільного віку є казкові, фантастичні, історичні, біографічні, реалістичні твори [32]. Віталіна Кизилова вирізняє: релігійну, новорічно-різдвяну, пригодницьку, історичну, військову, шкільну тематики тощо [49].

Такий широкий різновид тематичних груп у сучасній літературі дозволяє читачеві знайти і обрати прозові тексти, ближчі для його сприйняття та інтересів. Реципієнт точно знатиме, як підібрати літературу, що його цікавить. Також підліткам стане легше відкрити для себе нового автора чи різновид текстів, який найкраще йому підходить.

Щодо жанрової специфіки підліткової прози, то тут також існує багато поглядів. Тетяна Качак вважає: «Жанрово-стильова система сучасної української прози для дітей та юнацтва формується на основі поєднання усталених жанрових форм і утворених унаслідок дифузії, еkleктики та синтезу жанрових елементів. Принципи жанроутворення відповідають постмодерній практиці й закономірностям, що домінують у сучасному літературному процесі.» [17, с. 104]. З нашого погляду, не існує чітко визначених жанрів підліткової прози, адже аби писати цікаву літературу для зазначеної цільової аудиторії, потрібно проявляти «гнучкість» залежно від часу, тематики та рівня розвитку юних читачів. Жанр у цьому аспекті постійно «росте», розвивається та формується.

Існують наукові студії, що вивчають жанрово-стильовий напрям української літератури для дітей та підлітків. Це дослідження Ольги Будугай, Оксани Гарячківської, Віталіни Кизилової, Наталії Резніченко, Наталії Сидоренко та ін.

Питання жанру в сучасній українській підлітковій прозі досліджено ґрунтовно, адже зазвичай юнацтво звертає увагу на обсяг, форму та особливості прози.

Серед науковців, які досліджують жанрову специфіку літератури, найвідоміші Олена Бондарева, Ніна Бернадська, Тетяна Бовсунівська, Юрій Ковалів, Нонна Копистянська, Наталія Тихолоз, Микола Ткачук, Лілія Чернець та ін.

Нонна Копистянська «за ступенем абстрактності й конкретності змісту» виокремлює чотири взаємопов'язані та взаємозумовлені сфери жанру. «Загальнотеоретичне поняття жанру – сфера 1 – виходить із розуміння жанру як історично формованої у групі творів сукупності й взаємозв'язку відносно стійких принципів організації всіх змістовних і формальних жанроформуючих компонентів в єдине естетичне ціле» [23, с. 34]. Жанр як поняття, що належить до історичного контексту, – сфера 2. Тут жанр – це про конкретний історичний час і літературу того періоду, а не загалом всієї літератури. Жанр у сфері 3 – поняття, яке враховує національну специфіку літератури. Жанр у сфері 4 – поняття, що відображає індивідуальний спосіб організації художнього матеріалу визначними письменниками залежно від сфер 1, 2, 3. [23, с. 32-54]. Дослідниця переконана, що «виділення понятійних сфер жанру дає можливість не тільки вирішити спірні питання сталого, змінного, індивідуального та загальних "норм", але й показати взаємозв'язок всіх понять, перехід одного в інше» [23, с. 33].

Тетяна Качак виокремлює 3 основні групи жанрових різновидів сучасної української прози для дітей та юнацтва:

1. Реалістична проза (оповідання та його різновиди; реалістична, соціально-психологічна, детективна повість, автобіографічний, психологічний, соціально-побутовий роман);
2. Реалістично-фантастична проза (літературна казка, повість-казка, пригодницька повість та її різновиди, повість-детектив, пригодницький роман та його різновиди, казкова хроніка);
3. Фантастична проза (фантастичні казка, повість, роман, роман-фентезі). У кожній групі є класичні, синтетичні жанри та модифіковані жанрові форми [17, с. 110].

Питанням вивчення образу дитини-персонажа/підлітка-персонажа, за твердженнями Тетяни Качак, займалося не так багато науковців, адже більшість звертали увагу саме на літературний текст чи творчість якогось одного автора.

Проте завдяки працям деяких дослідників ми все ж маємо базу. Це роботи: Олександра Галича, Василя Марка, Олени Поліщук, Анатолія Ситченка та ін. Образ дітей та підлітків у текстах в історичному контексті досліджували: Стефанія Андрусів, Тетяна Клейменова, Світлана Ленська та ін. Скрупульозно образи у літературі для дітей та підлітків досліджували: Сергія Іванюк, Богдана Салюк та Олена Чепурко [17, с. 167].

Основним викликом для сучасної української підліткової прози є усунення стереотипів, розвиток мислення та жага до розвитку психологічно здорового покоління. Зокрема зараз активно підіймається питання гендеру, стереотипної гендерної поведінки, «нетипових» характерів тощо.

У сучасній українській критиці літератури для дітей та юнацтва фемінний та маскулінний дискурс посідає чільне місце. «Потік текстів із гендерним маркуванням засвідчує тенденцію – формування в реалістичній прозі для підлітків повноцінних дівчачого, хлопчачого і гендерно симетричного дискурсів» [17, с. 218].

«Дівчачі» та «хлопчачі» тексти дістали свою назву передусім через свою цільову аудиторію, тобто кому саме автори адресують свої тексти. Назва тут покликана вирізнити реципієнтів.

Автори «дівчачих» текстів зазвичай зосереджують свою увагу на проблемах дорослішання, фізичних процесах, що відбуваються у тілі дівчат, підіймаються питання стосунків із родиною, жіночою «ініціацією» в сім'ї. Такі твори, зазвичай, пишуть жінки, оскільки глибше розуміють усю проблематику та специфіку становлення дівчини в сучасному світі. Серед таких: Ірен Роздобудько («Коли оживають ляльки», 2007; «Пригоди на невідомому острові», 2008), Євгенія Кононенко («Неля, яка ходить по стелі», 2008), Оксана Думанська («Школярка з передмістя», 2008), Ольга Слоньовська («Дівчина на кулі», 2012), Оксана Сайко (оповідання «Катька», «Дівчача дружба», «Конкурс краси»,

«Справжня леді», «Теплий-теплий сніг», «Біла ворона», «Моя маленька історія» із збірки «Новенька та інші історії», 2014; повість «Кав'ярня на розі», 2014), Дзвінка Матіяш («Марта з вулиці Святого Миколая», 2015), Ірина Мацко («Перехідний вік... моєї мами», 2016), Оксана Луцевська («Задзеркалля», 2016), Надія Біла («Я ніколи не носитиму суконь»), Таня Стус («Я – Груффало»), Валентина Захабура («Леприкони»), Наталія Ясіновська («Чи приїде Клої?») – авторок збірки «Чат для дівчат» (2016).

У текстах авторки місцями дещо ідеалізують та гіперболізують персонажок саме для того, аби дівчата (або хлопці) усвідомлювали, що вихід за рамки – шлях до успіху. Немає нічого поганого у тому, що дівчинка проявляє наполегливі, «жорсткі», відчайдушні риси характеру. А головне – авторки транслують, що бути «іншою» нормально.

Щодо «хлопчачих» текстів – аналогічно, однак хлопчикам транслують дещо відмінні риси. «Предметом досліджень Агнешки Матусяк, Матеуша Светліцкі, Тетяни Бурейчак, Ольги Барабаш-Ревак, Леоніда Ушкалова, Раїси Мовчан, Людмили Скорини, Ірини Захарчук та ін., запропонованих у збірнику «Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література ХІХ—ХХІ століть», став «маскулічний дискурс, означений як трансгресійний тип інтелектуальної критичної самосвідомості, що основана на духовних і тілесних цінностях, спрямована на свідомий процес творення постколоніального українського національного характеру та постколоніальної української національної культури й літератури, утверджених національним інстинктом самозахисту» [17, с. 237].

Підіймаються питання чоловічої ініціації, сприйняття хлопчиків у суспільстві. Література допомагає їм зрозуміти свої емоції та почуття, показує, що виявлення себе як чуттєвої особи не несе за собою сором та прикрість.

Щодо літературної критики збірки Оксани Сайко «Новенька та інші історії» та колективної збірки підліткових оповідань «Коли сніг пахне мандаринками»: окремі дослідження, присвячені цим працям, наразі відсутні у царині літературного аналізу. Тетяна Качак згадує їх у контексті теоретичних

розвідок дитячої літератури, але фокусується на загальних аспектах, таких як морально-етичне виховання підлітків [17].

Збірка «Новенька та інші історії» Оксани Сайко отримала позитивну оцінку за психологічну глибину та соціальну проблематику. Ростислав Семків наголошує, що твори висвітлюють моральний вибір підлітків у складних ситуаціях [44], зокрема Олеся Слижук досліджувала це питання через оповідання «Гаманець», де розкриваються теми соціальної нерівності та особистісного розвитку [45]. Проте критики відзначають відсутність композиційної цілісності збірки.

Збірка «Коли сніг пахне мандаринками», за дослідженням Лихацької В. М., порушує теми сімейних цінностей та підтримки в новорічний період [26]. Наталія Марчак підкреслює святкову атмосферу та дидактичну роль творів, які сприяють емоційному розвитку дітей [29].

Обидві збірки визнані важливими для формування морально-етичних якостей підлітків і потребують подальших літературознавчих досліджень, особливо у контексті освітнього використання.

Отже, теперішня українська критика активно займається дослідженням питань сучасної української літератури для дітей та юнацтва, зокрема розвиває питання жанрових різновидів, проблемно-тематичних особливостей такої літератури. Дослідники звертають увагу на гендерність у прозі, аналізують образи персонажів і в такий спосіб допомагають сучасній українській підлітковій прозі розвиватися. Важливим при цьому є усвідомлення критиками, що саме така література формує нове покоління, націю та здорове суспільство загалом.

Висновки до розділу 1

Сучасна українська підліткова проза є важливим інструментом формування суспільної свідомості, оскільки вона впливає на світогляд, мислення і цінності молодого покоління. Ця література покликана не лише розважати, а й допомагати підліткам осмислювати навколишній світ, адаптуватися до соціальних змін, вирішувати внутрішні конфлікти та формувати морально-етичні засади. Її

створення є складним завданням для авторів, адже така література потребує глибокого розуміння психологічних, фізіологічних і соціальних аспектів розвитку підлітків.

Особливості підліткової прози також становлять виклики літературній критиці. Аналіз такої літератури вимагає врахування не лише естетичних і педагогічних аспектів, а й вивчення специфічних проблем, що стосуються термінології, жанрових меж і тематичної наповненості літератури для підлітків. В українському письменстві наразі немає чіткого розмежування між поняттями «дитяча» і «підліткова» література, проте поступово формується дискурс, спрямований на виокремлення окремих тематичних і жанрових особливостей цього напрямку.

Науковці Тетяна Качак, Лілія Овдійчук, Віталіна Кизилова та ін. розвивають питання про жанрово-тематичну класифікацію підліткової прози, виокремлюючи реалістичну, реалістично-фантастичну та фантастичну літературу. Окрім традиційних тем, у творах для підлітків дедалі частіше порушуються табуйовані раніше питання: становлення особистості, перше кохання, родинні конфлікти, гендерна ідентичність та соціалізація. Такі теми допомагають молоді формувати критичне мислення, толерантність і здатність до саморозвитку.

Гендерний аспект у підлітковій прозі також стає особливим елементом літературного дискурсу, адже раніше його досліджували менш скрупульозно. «Дівчачі» тексти фокусуються на проблемах дорослішання, жіночої ідентичності та взаємовідносин у сім'ї, тоді як «хлопчачі» заглиблюються у питання маскулінності, чоловічої ініціації та соціального сприйняття. Такі твори виховують здорове ставлення до гендерної рівності та вчать підлітків цінувати різноманітність людських характерів і досвіду.

Отже, сучасна українська підліткова проза – це динамічний і багатогранний феномен, який сприяє формуванню нового покоління. Її розвиток залежить від тісної співпраці авторів, критиків і дослідників, які розкривають потенціал цієї літератури як засобу виховання, освіти та культурного збагачення суспільства.

РОЗДІЛ 2.

ПРОБЛЕМА БУЛІНГУ В КОНТЕКСТІ ІНШИХ ПРОБЛЕМ ШКІЛЬНОГО КОЛЕКТИВУ: ПОГЛЯД ОКСАНИ САЙКО

Проблеми життя підлітків активно обговорюються сучасними українськими письменниками, такі школярі дедалі частіше звертаються до книжки, яка розповідає саме про них. Так, Оксана Сайко в одному з інтерв'ю для BBC чітко схарактеризувала цільову аудиторію своєї збірки «Новенька та інші історії»: «Насамперед вони прагнуть розуміння своїх однолітків і дорослих й шукають самовираження. У чомусь мої читачі, можливо, трішки можуть бути схожими й на мене в дитинстві чи на моїх друзів. Але разом з тим вони – сучасні діти, зі своїм світом, проблемами й потребами на тлі тих суспільних умов та обставин, що існують тепер» [34].

У 2012 році Оксана Сайко потрапила у п'ятірку номінантів на премію «Книга року BBC». Невипадково цей титул письменниці здобула за збірку своїх творів про підлітків «Новенька та інші історії». Адже сучасний читач та авторка розуміють, що проблеми є не лише у дорослих людей.

Школа справді дедалі частіше й відкритіше говорить про морально-етичні проблеми дітей, зокрема проблему булінгу, який, на жаль, є частиною життя школярів. Вагомим вкладом у її вирішення якраз і стали твори зі збірки Оксани Сайко: оповідання "Катька", "Теплий-теплий сніг", "Подарунок на святого Миколая" та інші. За допомогою досліджуваної нами письменниці та її робіт школа може продемонструвати учням яскравий приклад з літератури й таким чином доповнити свої слова, використовуючи ресурси, що їх надала О. Сайко.

Попит сучасного читача на роботи авторки є аксіомою: за номінацією «Книга року-2014» від BBC, досліджувана нами авторка є популярною серед п'ятикласників [20]. Тим паче, що простежити своє життя та один з найважчих його періодів стає потребою сучасного читача.

2.1. Загальна проблематика та художня специфіка збірки оповідань О. Сайко «Новенька та інші історії»

Осмислення художнього твору з позиції читача стає значно ефективнішим, коли він, читач, має низку знань про автора. Тож, аби краще розуміти творчість Оксани Сайко, пропонуємо її коротку біографію.

Майбутня письменниця народилася 1 січня 1976 року в містечку Скалат, що на Тернопільщині. Освіту здобувала у Львівському державному медичному коледжі, адже батьки щиро хотіли бачити в Оксані лікарку. Однак після закінчення вона вступає до Львівського національного університету імені Івана Франка, де опановує професію журналістки. Після довгих років роботи в царині паперового медіа О. Сайко починає працювати в дитячому журналі «Сто талантів», завдяки якому і з'явилася збірка підліткових оповідань «Новенька та інші історії». В 2012-му авторка потрапила в п'ятірку номінантів на премію «Книга року ВВС». Зараз О. Сайко активно працює над створенням літератури, яка призначена для старшої цільової аудиторії.

Завдяки особистому листуванню з авторкою маємо змогу глибше розкрити задум та передумови створення цікавої для нас книжки:

«Збірка оповідань народилася завдяки довгій співпраці з журналом для підлітків “Сто талантів”, яке видавало відоме видавництво “Свічадо”. Я не вважаю себе дитячою письменницею, хоча написала для цього журналу 40 оповідань, перші двадцять з яких увійшли у збірку “Новенька та інші історії”. Досі я завжди писала для дорослих. Редакція журналу, якось прочитавши якесь моє оповідання, запропонувала мені спробувати написати якусь історію про сучасних підлітків – їм потрібні були автори. Якось з'явилася ідея, і я написала своє перше оповідання для підлітків «Новенька». Ніколи не ставила перед собою якихось завдань, ніколи не старалася спеціально зобразити якусь мораль, не складала планів і не змушувала себе писати, бо треба, оскільки творчість для мене – явище стихійне, непередбачуване і незбагненне... Я писала те, що мені приходило, що починала бачити...» [25].

Виходить, Оксана Сайко прийшла до такого виду літератури ніби й зовсім випадково, проте це не завадило їй здобути успіх і знайти своїх читачів. Можемо стверджувати, що такі вхідчини авторки у підліткову літературу свідчать про її

глибоку емпатію на рівні *soft skills*, оскільки для якісного написання прози досліджуваної вікової категорії потрібно не лише мати великі знання про анатомію та становлення підлітків, а й відчувати їх, підлітків, на рівні духовному та моральному.

Оскільки збірка Оксани Сайко належить до підліткової літератури, то вона повинна порушувати низку актуальних для сучасного школяра проблем.

Найбільш поширеною є проблема булінгу, над якою, власне, й розмірковує досліджувана нами авторка. Загалом явище булінгу зустрічаємо в чотирнадцятих оповіданнях збірки («Новенька», «Протест», «Відважний капітан Макс», «Катка», «Дівчача дружба», «Подарунок на святого Миколая», «Теплий-теплий сніг», «Справжній друг», «Біла ворона», «Пізній дзвінок», «Зрада», «Незнайомка з тринадцятої квартири»). Також поряд із цим в одинадцятих творах порушено проблему підліткової закоханості / симпатії («Новенька», «Гаманець», «Відважний капітан Макс», « У дворі», «Катка», «Дівчача дружба», «Конкурс краси», «Теплий-теплий сніг», «Справжній друг», «Зрада», «Неправильні»), окреслено стосунки дітей з батьками, вчителями та однолітками (це десять оповідань: «Протест», «Конкурс краси», «Подарунок на святого Миколая», «Біла ворона», «Пізній дзвінок», «Незнайомка з тринадцятої квартири», «У дощовий вечір», «Неправильні», «Забутий брелок», «Моя маленька історія»). Серед проблем, порушених в оповіданнях, маємо ще й такі: оцінка оточення («Новенька», «Теплий-теплий сніг», «Зрада», «Моя маленька історія»); вади здоров'я та інклюзія («Новенька», «Справжній друг», «Неправильні»); дружба («Новенька», «Протест», «Відважний капітан Макс», «У дворі», «Дівчача дружба», «Конкурс краси», «Подарунок на святого Миколая», «Теплий-теплий сніг», «Справжній друг», «Біла ворона», «Пізній дзвінок», «Зрада», «У дощовий вечір», «Неправильні», «Забутий брелок»); сирітське життя («Гаманець», «У дощовий вечір»); відповідальність за рідних («Гаманець»); статус дитини в суспільстві («Гаманець», «У дворі», «Подарунок на святого Миколая», «Теплий-теплий сніг», «Пізній дзвінок», «Зрада», «Неправильні»); узалежненість статусу дитини від матеріальних статків батьків («Гаманець»,

«Подарунок на святого Миколая», «Теплий-теплий сніг», «Біла ворона»); узалежненість статусу дитини від її зовнішнього вигляду («Незнайомка з тринадцятої квартири», «Моя маленька історія»); алкоголізм («Гаманець», «Пізній дзвінок», «Забутий брелок»); наркоманія («Пізній дзвінок»); злиденність («Гаманець», «Теплий-теплий сніг», «Біла ворона», «У дощовий вечір»); самотність («Протест», «Моя маленька історія»); підлітковий бунт («Протест»); лицемірство («Катька», «Дівчача дружба»); зрада («Зрада»); пліткування («Конкурс краси», «Зрада», «Неправильні»); підступність («Конкурс краси»); заздрість («Конкурс краси»); брехня («Конкурс краси», «Моя маленька історія»); самозакоханість («Справжня леді»); оманливість першого враження («Відважний капітан Макс», «У дворі», «Катька», «Подарунок на святого Миколая», «Зрада», «Моя маленька історія»); стосунки з сім'єю («Біла ворона»); підлітковий егоїзм («Біла ворона»); вплив компанії на людину («Пізній дзвінок»); зрада себе («Зрада»); упереджене ставлення до дитини через її зовнішній вигляд зі сторони однолітків («Гаманець», «Теплий-теплий сніг», «Зрада», «Моя маленька історія»); незадовільна поведінка («Неправильні»); проблема вибору майбутньої професії («Забутий брелок»); старість («Протест»); емпатія («Протест»); добро («Справжня леді», «Зрада», «Моя маленька історія»); визнання помилок, а також щирість («Справжня леді»).

Письменниця, як бачиться, істотно збагатила проблематику дитячої української літератури і в кожному оповіданні представила персонажа зразкового типу поведінки та моральних цінностей, що позитивно впливає на свідомість читачів. Завдяки порушеним проблемам маємо змогу збагнути внутрішні світи персонажів та їхні варіанти поведінки в тій чи тій ситуації.

Ідейно-художній зміст оповідань так само вражає своїм різноманіттям. Авторка демонструє уявлення про щиру дружбу, добро, інтимні почуття, правду, розуміння одне одного та світу. Вона змогла цікаво окреслити характери, передати внутрішню красу сильних дітей, які здаються незрозумілими та не такими, як усі.

Серед основних засобів, які допомагають розкрити ідейно-художній зміст написаного, – зорові образи («...сумувало в калюжах небо і вітер приносив вологу прохолоду, а сьогодні сонце яскраве, майже спекотне, а небо – блакитне-блакитне, без жодної хмаринки...» [42, с. 11], «...до болю в очах споглядала ці невагомні меланхолійні крижані клаптики білого пуху, що навіювали їй відчуття сумовитої мелодії.» [42, с. 97], «усе немов забарвилось у сірий колір різних відтінків: і небо, і будинки навпроти, і дитячий майданчик, і навіть каштани із жовтим листям...» [42, с. 152] тощо). Письменниця додає у свої тексти багато кольорів. Разом з тим використовуються і слухові деталі: «Леся не дивилася на годинника, що тихцем собі вицокував на книжковій полиці» [42, с. 98], «Дощ гуркотів у ринві, вистукував по даху якусь чудернацьку мелодію, яку відразу ж підхоплював і виспівував вітер.» [42, с. 152], «По шибі невеликого вікна на сходовій клітці стікали струмені води, що нагадували рясні сльози.» [42, с. 174] тощо).

Загалом оповідання збірки не пов'язані між собою сюжетною лінією, вони складають двадцять окремих компонентів, створених, аби передати проблеми підлітків та, що не менш важливо, продемонструвати шляхи їхнього вирішення. Авторка часто показує ситуацію з боку спостерігача і загострює увагу переважно на тому, що іноді людина далеко не така, якою може здаватися на перший погляд. Усі двадцять оповідань у комплексі формують модель поведінки підлітка, котра повинна допомогти йому в набутті подальшого життєвого досвіду, формуванні моральних якостей та цінностей, що впливатимуть на погляди у майбутньому.

Потребують вивчення та не менш важливими в аналізі збірки О. Сайко «Новенька та інші історії» є чинники, що підсилюють ефект «присутності» в оповіданнях.

Характеризуємо тексти як оповідання, адже кожен з них – це епічний, невеликий за обсягом твір, що не містить широких описів. Авторка зображує два-три епізоди, а кількість персонажів коливається від трьох («Дівчача дружба») до семи («Подарунок на святого Миколая»). Розповідь у чотирьох оповіданнях веде авторка, а в решті шістнадцяти мова йде від першої особи. Читачеві дано змогу самому зробити висновки, аби він сам зрозумів сенс та мораль оповідань.

Роздуми над конфліктом здійснює оповідач у формі монологу. Серед художніх деталей помічаємо зовнішні (пейзажні): як-от опис двору («Подарунок на святого Миколая»), вулиці («Теплий-теплий сніг»), під'їзду («Забутий брилок») тощо. Варто зазначити, що пейзажі повсякчас корелюють із станом персонажів («За вікном меланхолійно кружляє сніг. Ніби в зачарованому танку, якому, здається, не буде кінця, він помалу летить на землю, заворожуючи весь отой побілілий світ довкола. Віта на мить заплющує очі і бачить, як той сніг кружляє перед нею чудернацькими блакитними й помаранчевими цятками. Вона стає геть безвладною: повіки важчають, стають зовсім гарячими. Ні, не можна піддаватися хворобі! Віта з зусиллям розплющує очі й зводиться в ліжку» [42, с. 106]; на вулиці тиха, «хвора» погода, а стан Віти приблизно такий самий: вона спокійна, однак вірить у краще). Є, зрозуміло, чимало деталей психологічних (думки, почуття і переживання героїв). Складається враження, що, читаючи оповідання, ми знаходимось поруч із персонажем, бачимо світ його очима і мислимо його думками.

Окреслюючи мову художніх творів зі збірки «Новенька та інші історії», виокремлюємо, приміром, жаргонізми («мобілка», «жуйка», «пацан», «замухришка», «дотопна», «шмотки», «тоналка», «наркота», «керівничка», «математичка», «малолітка» тощо). Завдяки цьому виду лексики справді є змога краще збагнути сучасний підлітковий світ із характерними сленгами та трендами. Аби якнайточніше «описати» школяра, справді варто розумітися на словнику зазначеної вікової категорії, що, безперечно, вдалося О. Сайко.

Не менш важливим засобом підсилення «присутності» в оповіданні є сюжет, який у кожному творі чітко сформований та типовий. Розглянемо один з них на основі оповідання «Конкурс краси».

Оповідання розпочинається з повідомлення про нову молоду вчительку (вона одразу сподобалась усім учням): «Славка не була схожою на інших учителів. На її уроках історії ніколи не доводилося нудьгувати. І навіть Васько Тихоліз, що завжди полюбляв щось такого утнути, щоби зірвати урок й привернути до себе увагу або, в кращому випадку, куняти на останній парті, на її

уроках не наважувався бешкетувати, а слухав, підперши підборіддя рукою» [42, с. 69-70]. Згодом Ярослава Степанівна (Славка) пропонує учням 8-В провести конкурс краси серед дівчат, і кожна з них, без винятку, мала отримати якийсь титул. Це і стає експозицією твору.

Зав'язкою ж є підслухана Наталкою та оповідачкою розмова Ігоря Микитюка та Петра Малярчука. Хлопці сперечалися про те, хто ж переможе. Перший висловлював захоплення Елею, яка вважалася найгарнішою у класі, а другий підтримував Софію: «– Не думаю. Швидше за все, це буде Софійка, – відказав Петро Малярчук, староста нашого класу. – Ні, не тому, що вона відмінниця. Ти ж чув, що казала Славка? Основне у цьому конкурсі – розпізнати внутрішню красу. А в Софійки є щось таке... Ну, загадкове, чи що?.. Й так багато хто вважає. Крім того, вона симпатична. І співає вона краще від Елі...» [42, с. 71]. Наталка вирішує розповісти про це Елі, але головна красуня була надто впевнена у собі. Наступного дня вона принесла у школу крем, який мав би начебто допомогти побороти висипання на шкірі. Всі однокласниці звернули увагу на Софію, у якої була ця проблема. Тож Еля збрехала дівчатам і зробила все можливе, аби Софія неправильно використала крем, який їй привіз тато з Франції.

Настав день, коли мав відбутися конкурс. Софія дуже спізнювалася та не відповідала на мобільний телефон. Еля вимагала починати і не чекати Софійку. Так і вчинили. Однак раптом у клас увірвався Петро Малярчук, який схопив подругу Елі Ірку та висловив обурення скоєним. У свою чергу Ірка вигукнула: «– Пустити мене! – запрочалася Ірка. – Це не я! До чого тут я? Мене Еля попросила!.. Це вона все придумала, я тільки їй допомогла!» [42, с. 75]. Вчителька була збентежена і спитала, у чому справа. Тоді Петро відповів: «– Що відбувається? – заговорив Петро. – Вам, мабуть, цікаво, чому Софія сьогодні не прийшла? А все дуже просто. Ось ця фіфа, – він тицьнув пальцем на Елю, – дала їй якийсь крем. То від нього її обличчя тепер усе в червоних плямах! І вона це зробила навмисне! Це вона гарно придумала, щоб Софія не прийшла на конкурс!» [42, с. 75]. Таким чином, маємо змогу пережити кульмінацію твору.

Розв'язкою стало викриття Славкою (Ярославою Степанівною) негідного вчинку Елі: «– Відповідай! Що це за крем? Що ти заподіяла Софії? – уста Славки здавались ще тоншими.

– Це пілінг, – тихо заговорила Еля, – просто його не можна вживати, коли прищі... Інакше ще гірше... Я її обдурила... Вона завжди в усьому перша... Завжди!...» [42, с. 76-77]. Далі продовжила Ірка і розповіла про те, що Еля попросила, аби подруга дала той крем Софії. Дівчинка ні про що не здогадалася. Все виглядало так, ніби той крем Ірка дала Софії за те, що вона дала списати контрольну з фізики.

Вчителька перенесла конкурс на день, коли Софія зможе прийти у школу і взяти участь у конкурсі. Попри це, Еля мала вибачитись за скоєне перед усім класом. Головною думкою та мораллю оповідання стають слова Ярослави Степанівни: «– Я хочу, щоби не тільки Еля, а й усі ви збагнули, що краса – це не тільки зовнішність.

Є набагато сильніша й принагідніша краса за ту, яку ми здатні бачити й нею захоплюватися, чи милуватися. Це краса думок, краса душі, краса добрих учинків... І саме така краса, і ніяка інша, здатна врятувати світ!» [42, с. 78].

Поступово ми перейшли до епілогу: Коли Еля вибігла з класу, Наталка запропонувала однокласникам провідати Софію. По дорозі вони зустріли кривдницю. Оповідачка завершує твір такими словами: «Можливо, вона хотіла підійти до нас і щось сказати, але не зважилася? А може, через гордощі?.. Мабуть, Славка мала рацію, коли якось сказала, що іноді людині потрібен час, щоби збагнути свою помилку. Мабуть, для Елі той випадок став добрим уроком. Можливо, після того вона вже ніколи не зважиться робити комусь підлість. Принаймні, я в це вірила. Адже загалом Еля була непоганою дівчиною...» [42, с. 78].

Таким чином, в оповіданні є експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка та епілог. Така розлога побудова сюжету допомагає читачеві поступово усвідомити сенс тексту. Крок за кроком авторка пояснює, чому заздрити погано і що за всі свої дії доведеться відповісти у будь-якому разі.

Загалом у кожному оповіданні перемагає справедливість. Усі твори несуть повчальний характер і показують одну з типових моделей поведінки учнів у підлітковому віці.

Проте для того, аби текст був ефективним, важливо не лише закладати в нього глибокі сенси та переживання, а й зважати на складність сприйняття вікової категорії, на яку й зорієнтована збірка. Це діти 11-13 років. Пропонуємо дослідити це питання практично.

Оскільки тема торкається психології підлітка, варто дослідити оповідання з погляду рецепції читача. Послуговуючись досвідом рецептивної естетики, цікаво проаналізувати таку відповідність на матеріалі оповідання «Подарунок на святого Миколая».

Підліток зазначеної вікової категорії спроможний читати тексти, які, за класифікацією рівнів складності повідомлення Флеша (див. Додаток) вміщують 11 слів на речення і є у словнику-мінімумі школяра, такі тексти визначаються як легкі [33].

Проаналізуймо уривок з оповідання:

«А невдовзі я зрозумів, що вмію легко звикати до перемін. Наша нова квартира розташувалася у великому шестиповерховому будинку. І двір був просторий, зі спортивним майданчиком. Отож, було чимало місця, щоб розігнатися з м'ячем. У квартирі навпроти мешкав хлопець, що виявився моїм однокласником» [42, с. 91].

У першому реченні є 10 слів, у другому – 8, третьому – 7, четвертому – 8, п'ятому – 9. Середня кількість становить 8,4 слова на речення.

Бачимо, що за синтаксичним критерієм оповідання відповідає рівню вказаного реципієнта. З погляду семантики, ситуація аналогічна: письменниця не використовує складних конструкцій, термінів та слів, ледь не всі вони є у словнику-мінімумі учня 6-7 класу.

Дійовими особами оповідання «Подарунок на святого Миколая» є школярі Денис (оповідач), Сашко, Зоряна та Славко. Останній – аутсайдер, хоч це його становище змінюється. Місцем дії стає вулиця. Сашко погано ставиться до

Славка через те, що «його батьки алкоголіки, а він крадій! /.../ Справжній нікчема він і дрантюх! З ним ніхто не товаришує! Всі його зневажають!» [42, с. 93].

Однак Славко рятує Зоряну, котра залякла на карнизі 5-го поверху (їй довелося забирати звідти кошеня), і цим він тепер заслуговує повагу всіх своїх знайомих. Основну думку передає Денис, який звертається до Славка:

«— Ти зможеш подарувати нам щось значно більше!

— Що? — збентежено запитав Славко.

— Свою дружбу, — сказав я. — То як, ти згоден?». [42, с. 99].

Таким чином, досліджуване оповідання, подібно до інших творів збірки, порушує низку проблем, які виникають у школярів 6-7 класів, коли важливу роль починає відігравати статус школяра та його «відповідність» однокласникам, зокрема це: стосунки між однолітками, стосунки з батьками, дружба в підлітковому віці, залежність статусу дитини від матеріальних статків і походження батьків, оманливість першого враження, аутсайдерство та булінг, підліткова симпатія, сирітське життя, відповідальність за рідних, злочинність, алкоголізм, злиденність тощо.

2.2. Булінг серед школярів у трактуванні соціальних психологів

Школа — це найпоширеніше, що може бути, оскільки освіта є обов'язковою для українців. Це місце комунікації підлітків із соціумом. Учні в цьому віці зазвичай досить імпульсивні та категоричні, що зумовлено процесами розвитку людини (статеве дозрівання, криза підліткового віку тощо). Часто підлітки через свої психологічні травми, котрі є в кожній людини, не реагують коректно на оточення не лише тому, що не хочуть, а й через те, що не вміють це робити. Саме тому спостерігаємо явище булінгу (цькування). З погляду Н. Тілікіної, кандидатки економічних наук та заступниці директора з наукової роботи ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», «Булінг або цькування — це агресивна свідома або несвідома поведінка однієї дитини, групи дітей, молоді або будь-якого з дорослих по відношенню до іншої дитини або дітей, що

виражається у фізичному та / або психологічному жорстокому ставленні та поводженні» [36, с. 6].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» поняття «булінг» визначає так: це «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [39].

Однак цькування може виникати не лише за принципом моделі «учень-учень», а також і «учень-вчитель», «дитина-батьки» або «дитина-дорослий».

На жаль, описане явище розповсюджене серед українського учнівства.

«За даними опитування HBSC серед дітей віком 10–17 років (2018 р.), 35% опитаних упродовж останніх двох місяців брали участь в ображанні / приниженні або знущанні над іншими, 37,9% – були жертвами образ, знущань, принижень інших підлітків» [36, с. 8].

Причинами такої поведінки стають відмінності в матеріальному статусі, расі, релігії, статі, сексуальній орієнтації, зовнішньому вигляді, здібностях тощо.

«Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба в підпорядкуванні лідерів, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб» [9].

Однак суть явища булінгу вчені вбачають не в самій агресії чи злості кривдника, а в почутті зневаги, презирства, відрази агресора щодо жертви.

Тож розглянемо соціальну структуру цькування. Вона, зазвичай, складається із трьох позицій:

1. Кривдник;
2. Жертва;
3. Спостерігачі.

Перший – це учень, що виявляє неповагу, знущається та принижує жертву, демонструє свою перевагу над психологічно або фізично слабшим. Серед ознак виділяємо: агресивність, імпульсивність, зухвалість, бажання підкорювати тощо.

Жертва – це об'єкт булінгу, підліток, який чимось відрізняється від маси. Для нього характерна низька самооцінка, замкнутість, вразливість. Він часто невпевнений у собі, схильний до депресії.

«Також значну роль у процесі самого булінгу відіграють спостерігачі, яких, за даними досліджень, складають 88% від усіх дітей» [13]. Спостерігачі можуть підтримувати будь-яку із сторін, і якщо вони обирають за лідера кривдника, то їм притаманні ті ж ознаки, однак менш яскраво виражені. Їм подобається те, що робить кривдник, проте вони не є ініціаторами. Учні, котрі підтримують жертву, це зазвичай ті, хто говорить про цькування батькам чи вчителям. Вони намагаються захистити ображеного або ж допомогти. Також виділяємо і третіх – вони спостерігають та мовчать, аби їх «не чіпав кривдник».

«Науковці виділяють сім ознак булінгу (цькування): 1) емоційне приниження, що включає вербальні та невербальні способи вираження жорстокого поводження; 2) образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; 3) непривітна та недовірлива поведінка; 4) втручання в особисте життя дитини чи молодшої людини; 5) погіршення психологічного та фізичного стану дитини чи молодшої людини, на яку спрямована агресія; 6) намір завдати шкоду іншій дитині чи молодшій людині; 7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій дитині чи молодшій людині» [47].

Тож, якщо у підлітковому колективі прослідковується принаймні один із вищезазначених факторів, то вчителям, соціальним працівникам, шкільним психологам та батькам варто розпочинати процес виявлення та подолання булінгу в шкільному середовищі. Зокрема це має відбуватися як зі сторони кривдника чи жертви, так і зі сторони спостерігачів.

Зауважуємо, що конфлікт відрізняється від цькування кількома аспектами:

- «психологічне чи фізичне насилля (висміювання, залякування, поширення особистих матеріалів, тілесні ушкодження, шантаж, погрози) притаманне цькуванню, коли під час сварки виникають лише образи та неприємні емоції;
- участь у цькуванні беруть три сторони, тоді як у конфлікті дві;
- довготривалість процесу, що не характерно для звичайного конфлікту;
- припинення булінгу неможливе без втручання дорослих, а непорозуміння учні можуть вирішити самостійно.» [51].

Більшість жертв приховують свою участь у процесі цькування з різних причин: хтось не має з ким поділитись, хтось не хоче ділитись, оскільки це може бути соромно або ж відбувається залякування, а дехто від природи закритий і не бачить у цьому потреби. В іншій поведінці, зазвичай, жертва звикла переживати травми наодинці зі собою.

Аби виявити жертву булінгу, існує перелік психологічних та фізичних ознак, якими варто послуговуватись у разі неочевидного цькування:

- «відсутність спілкування з однолітками;
- небажання йти до школи;
- підліток не бере участь у класній чи шкільній діяльності;
- зміна поведінки, тобто усамітнення чи незвична поведінка;
- прояв психосоматичних ознак (часті хвороби, наприклад, ломота в тілі, болі в животі, вірусні інфекції тощо);
- відмова від улюблених занять;
- проблеми зі сном;
- втрата апетиту, поява тривожності;
- низька самооцінка» [36, с. 19].

Учень закривається, і тоді навіть неозброєним оком бачимо, що його психологічний стан значно погіршується. Батьки одразу повинні в'яснити, що

дитина відчуває. Це переважно дискомфорт чи відчуженість. Варто одразу з'ясувати, що саме спричиняє гніт у колективі, і допомогти дитині впоратися з цією проблемою.

Попри цей перелік, «про булінг (цькування) також свідчать фізичні ознаки, а саме:

- обмальовані руки чи специфічні малюнки;
- загублені речі або втрачені гроші;
- розірваний або/та брудний одяг;
- поламані особисті речі, іграшки;
- образи в соціальних мережах, в СМС-повідомленнях;
- знущання над жертвою на відео, образливі чи непристойні фотографії;
- синці, подряпини, вирване волосся» [36, с. 19-20].

Цей список невичерпний, а деякі ознаки є прямим насиллям. Проте, якщо вони виявлені батьками, педагогами та іншими дорослими, першочергово потрібно з'ясувати причини виникнення таких явищ.

Також варто зазначити, що, залежно від форми, цькування може мати різні вияви:

- 1) «вербальний – це словесні образи, глузування, залякування, погрози тощо;
- 2) фізичний – це удари, штовхання, зачіпання, бійки та інші дії, які завдають болю та тілесних ушкоджень;
- 3) соціальні дії – це відмова від спілкування, ігнорування, бойкот, виключення з гри, поширення пліток та неправдивої принизливої інформації;
- 4) економічний – це навмисне пошкодження, знищення або крадіжка особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо;

5) сексуальний – це принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, зйомки у переодягальнях, погрози сексуального характеру, жарти тощо;

б) електронний або кібербулінг – це приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету та інших електронних пристроїв. Цей вид булінгу (цькування) досить широко розповсюджений серед підлітків і молоді» [4].

Слід розуміти, що будь-який вияв несе за собою небезпеку. Порівнювати важкість наслідків немає потреби, адже булінг впливає на кожну особистість індивідуально. Незалежно від форми вияву, страждає психологічний стан людини, що врешті може призвести до самопошкодження підлітка, враховуючи імпульсивність та емоційність, яка притаманна підлітку в цей період життя.

Для того, щоб вирішити проблему булінгу в середній школі, є безліч варіантів та шляхів, проте це варто робити, насамперед уже розуміючи всі причини виникнення, механізми роботи та структуру цькування.

Вважаємо, що першочергово потрібно вживати всіх можливих заходів, аби запобігти проблемі. У такому разі пропонуємо скласти план виховних заходів та різної форми аналіз атмосфери у класах школи. Вчителі, психологи, адміністрація школи та батьки повинні тісно співпрацювати, щоб уникнути чи виключити цькування зі шкільного середовища. Безумовно, слід запропонувати дітям цікаві їм тренінги, інтерактивні ігри, лекторії та подачу матеріалу в зрозумілій та доступній формі. Варто не забувати про регулярні опитування та нагляд учителів за учнями навіть під час перерви чи обіду, якщо це можливо.

Школярі повинні самі захотіти розібратись у проблемі та вирішити її, створивши у класі певний кодекс, який ніхто не матиме права порушувати.

Якщо склалося так, що булінг уже виявлено у класі, то до цього теж варто підійти комплексно і працювати усім разом, адже знаємо, що підлітки дублюють поведінку дорослих. Учителям, батькам та адміністрації школи варто ознайомитися з відповідною літературою, що допоможе зрозуміти підлітків та

їхню поведінку, а також самим навчитись розпізнавати насилля у власних вчинках та вчинках дітей. Це сприятиме ефективній роботі над цькуванням.

Наступним кроком адміністрації школи повинно бути чітке виявлення та проговорення проблеми булінгу серед класів. Батьки спільно з учителями мають сформувати «правову свідомість та вміння відповідати за власні вчинки та життя» [37] школярів. А також, не менш важливо, згуртувати учнів, цього можна досягнути завдяки спільно проведеному часу та цікавим поїздкам, екскурсіям, де підлітки під наглядом дорослих не матимуть змоги проявляти цькування.

Варто звернути увагу і на те, як треба працювати з кожним учасником булінгу:

Із жертвою варто поводити себе обережно та спокійно, треба: абстрагуватися від емоцій, котрі виникають при усвідомленні проблеми; завоювати довіру, дати зрозуміти, що ніхто нікого не звинувачує; ознайомити підлітка з проблемою та запропонувати шляхи її вирішення; виявити бажання допомогти і розповісти про те, куди по неї можна звернутися; згодом треба дізнатися, що жертва думає про ситуацію, обов'язково підтримати її; звернутися з відповідною заявою до адміністрації школи. Якщо ж булінг не припиниться – варто звернутися до поліції.

Спостерігачеві потрібно: пояснити, що повідомляти про такі ситуації старшим – нормально; виявити разом із підлітком, які дії є цькуванням та як цьому запобігти; пояснити, що булінг не можна ігнорувати; показати, що абсолютно всі учасники цькування потребують допомоги; стерти межу між умовно «хорошою» та «поганою» стороною; уникати слів «жертва» та «кривдник»; повідомити адміністрацію школи про булінг у цьому середовищі.

Якщо учень ініціатор (кривдник), то: зберігати спокій, повністю абстрагуватися від власних почуттів; зайняти нейтральну позицію; відверто поговорити зі цькувальником; з'ясувати, у чому причина його насилля, що це йому дає; вислухати підлітка і з повагою ставитися до нього; пояснити, які можуть бути наслідки його дій (враховуючи як шкоду психологічну для жертви та спостерігачів, так і поняття про кримінальну відповідальність); попросити

припинити вчиняти дії, що можуть нашкодити, однак не погрожуючи і не обмежувати; звернутися до адміністрації школи [38].

Маючи чіткий порядок дій, набагато легше впоратися із цькуванням у шкільному колективі без негативних наслідків. Якщо дотримуватися вищезазначених правил, можна ефективно вирішити конфлікт і запобігти психологічній шкоді учасників булінгу.

2.3. Булінг і боротьба з ним у збірці «Новенька та інші історії»

Ознайомившись із явищем булінгу в середній школі та шляхами його вирішення, можемо повноцінно проаналізувати досліджувану збірку оповідань у визначеному аспекті.

Насамперед наголосимо на тому, що О. Сайко звертається до теми булінгу у чотирнадцятьох творах із двадцяти. Важливо, що в кожному оповіданні перемагає справедливість, тож це дає змогу сформувати у свідомості підлітків гідну модель поведінки, адже таким чином школяр отримує позитивний досвід вирішення навіть найскладнішої ситуації та підкріплює надію на те, що справедливість у будь-якому разі настане. Авторка показує ситуації з усіх трьох точок зору цькування (кривдника, жертви, спостерігача), таким чином учень має змогу відчувати й побачити те, що здавалось йому неможливим, зробити свого роду відкриття, тобто поглянути на подію очима іншої людини.

Розглянемо представлені О. Сайко типи булінгу на матеріалі творів «Новенька», «Протест», «Катка», «Теплий-теплий сніг» та «Зрада».

В оповіданні «Новенька» йдеться про труднощі переведення підлітка в нову школу. Однак ще більшу проблему становить те, що дівчинка виявляється з вадами слуху. Головна героїня Тереза піддається булінгу від однокласників, особливо від Ігора Чалаги, котрий дає дівчинці прізвисько «глуха тетеря».

Маємо типову модель цькування:

- Ігор Чалага – кривдник, який принижує Терезу й таким чином завойовує прихильність класу, бо, у свою чергу, однокласники бояться такого ж гніту;

- Тереза – жертва, котра навіть не намагається себе виправдати або ж якось вплинути на ситуацію;
- Увесь клас – пасивні спостерігачі.

Вирішенню проблеми несподівано сприяє сам кривдник, який випадково побачив Терезу з іншого боку. Через те, що Тереза була «іншою», ніж решта дітей, значно добрішою та справедливішою (вона сподобалася Ігореві), клас утратив прихильність до хлопця. Завдяки оповіданню бачимо, що від типового лідера відвертаються, адже йому є гідна заміна. Однак авторка дає змогу зустрітись Терезі та Ігореві в парку, аби подумати про свої вчинки і збагнути, що так себе поводити не треба. Завдяки цьому «кривдник» чинить вплив на «спостерігачів», котрі всі разом припиняють цькування. Зрештою, Ігор виправляється та надалі зображується письменницею вже з іншого боку.

Булінг у досліджуваному оповіданні має такі ознаки: емоційне приниження, що включає вербальні способи вираження жорстокого поводження: «— Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря, — кинув якось Чалага, сплюнувши крізь зуби» [42, с. 6]; образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; непривітна та недовірлива поведінка. За формою цькування характеризуємо його як вербальний булінг (словесні образи). Причиною стає своєрідна невиражена симпатія, втрата кривдником контролю над класом, яку він намагається приховати, тож маскує своє цькування вадами слуху Терези.

В оповіданні «Протест» зображено не менш розповсюджене явище булінгу з боку вчителя. Один з головних персонажів учитель математики Мишук принижує ученицю Марту, в якої не виходить розв'язати задачу біля дошки. Вона зі сльозами вибігає, а вчитель таким чином демонструє не лише свою педагогічну некомпетентність, а й вербальне цькування: «— Видно, нічого не вдієш, коли дурна голова забита будь-чим, тільки не алгеброю, — промовив до Марти, — можеш сідати... Вирощуватимеш свинок, це теж потрібна професія... Навряд чи твої батьки зможуть дати тобі кращу освіту, ніж власний хлівець» [42, с. 23]. Павко Іващенко намагається допомогти дівчинці, але і йому вчитель погрожує:

«— Я тебе, Іващенко, сам викину зараз із класу» [42, с. 24].

Героїня з Павком і Мартою вирішують не ходити на такі уроки математики, однак стара Яна, що жила поблизу школи і знала Мишука з дитинства, пояснює поведінку вчителя тим, що він із сиротинця та і дружина його покинула. Але й це не викликає співчуття в учнів. Згодом герої домовляються з цілим класом оголосити протест. Навіть відмінниця Ірка підтримала колектив. У свою чергу:

«Уляна Стрільців, що була найхитрішою та найбоязкішою з-поміж нас усіх у класі, поволі підвелася.

— Леоніде Кириловичу, я вийду до дошки, якщо ви вибачитесь за свої образи і надалі більше нікого не будете принижувати, — сказала вона, і ми всі здивувалися, вперше почувши нові нотки в її голосі...» [42, с. 28-29].

Знову простежуємо три позиції:

- Учитель — кривдник;
- Марта й однокласниця Галя — жертви;
- Оповідачка та Павко — активні спостерігачі.

Маємо такі ознаки цькування: емоційне приниження, що включає вербальні способи вираження жорстокого поводження; образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; непривітна та недовірлива поведінка; погіршення психологічного та фізичного стану дитини, на яку спрямована агресія; агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної шкоди іншій дитині.

Прослідковуємо вербальну форму булінгу (словесні образи) з боку вчителя, однак потім і соціальну (бойкот), проте вже з боку учнів. Причиною першого стає відсутність педагогічної компетентності, складна доля вчителя, а другого — незадоволення ситуацією та гостре прагнення справедливості.

В оповіданні «Катька» письменниця загострює увагу на аутсайдерці, котра через погане навчання й вигадки стала об'єктом насмішок однокласників. Значний вплив мало й те, що її зневажали вчителі через ті ж самі вигадки: «Можливо, річ була в тім, що Катька не мала в нашому класі жодного авторитету і ніхто не сприймав її поважно. Навіть вчителі не мали до неї особливої довіри,

коли вона, приміром, виправдовуючись, чому не вивчила уроку, переконувала, що їх затопили сусіди або що у них цілісінький вечір не було світла, а мама не купила свічок... Коли її запитували вчителі, Катька схоплювалася з місця, червоніла, просила повторити запитання, опускала очі й мовчала або верзла якісь нісенітниці під дружній регіт класу. Катька не влад озивалася на жарти, полюбляла щось вигадувати, тому була об'єктом для нескінченних наших кпинів та насмішок» [42, с. 49-51]. Катьку вважали порожнім місцем, допоки вона не взяла на себе провину за розбите Васьком вікно: «— Ще раз запитую: хто розбив вікно? Знаю, що хлопці грали в м'яча перед вікнами. Клименко, Васюченко, Горохівський... Хто там ще був? І врешті, хтось із вас буде справжнім чоловіком та зізнається?

Усі мовчали. Напруга з кожною хвилиною нарастала, здавалося, от-от станеться якийсь вибух. І раптом тишу прорізало оте ледь чутне й ніжне...

— Це я...» [42, с. 56].

Дії дівчинки зумовлені тим, що вона була закохана у Васька. Розглянемо позиції цькування в досліджуваному оповіданні:

- Увесь клас — кривдники;
- Катька — жертва.

Наразі маємо нетипову модель булінгу, адже спостерігачів не зображено. Серед ознак цькування виділяємо емоційне приниження, що включає вербальні та невербальні способи вираження жорстокого поводження; образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; непривітна та недовірлива поведінка; втручання в особисте життя дитини; намір завдати шкоду іншій дитині; агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій дитині. За формою простежуємо вербальний (словесні образи, глузування): «— А ось і наша Катька... Де Клименко, там і вона... Ось, м'яча подає... Підлиза! Але це ж треба так вміти прикидатися, наче її страшенно цікавить футбол, — коментувала Наталка, жмурячись від весняного сонця» [42, с. 55]; фізичний

(штовхання, зачіпання) та соціальний булінг (ігнорування, поширення пліток та неправдивої принизливої інформації).

Вирішує цю проблему авторка за допомогою Васька, який заступається за Катьку і пояснює, що так робити не можна. Сюжет також виходить нетиповим, оскільки не кожен школяр, якого нечесно виправдано, навмисно та свідомо відмовиться від сильної позиції та прагнутиме справедливості саме за таких умов.

Оповідання «Теплий-теплий сніг» зображує один із найбільш яскравих прикладів булінгу. Леся – причина насмішок усього класу. Її батьки важко працювали і не мали змоги одягати дівчинку в гарні речі. Але найбільше вони, однокласники, насміхалися з неї тому, що та не мала мобільного телефона. Попри це дівчата ще й дізналися, що Леся закохана у Віктора з паралельного класу, що й стало фатальним моментом у рішенні дівчинки не йти на вечірку до Дня святого Валентина. Отже:

- Дівчата з класу – кривдники;
- Леся – жертва;
- Решта класу – спостерігачі.

Ситуації притаманні такі ознаки булінгу: емоційне приниження, що включає вербальні способи вираження жорстокого поводження; образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; непривітна та недовірлива поведінка; втручання в особисте життя дитини; погіршення психологічного стану людини, на яку спрямована агресія; агресор займає вище становище, ніж його жертва і, відповідно, дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної шкоди іншій дитині. За формою цькування простежується вербальний (приховані словесні образи та принижування) і соціальний (плітки, ігнорування) булінг.

Чи припинене було явище булінгу, авторка так і не вказала, завершивши оповідання зізнанням Віктора у своїх почуттях, яке робить Лесю щасливою. Таким чином Оксана Сайко дала змогу читачеві самому сформулювати висновок і

окреслити головну думку. Завдяки цьому прийому в школяра має виникнути жага до справедливості.

В оповіданні «Зрада» основні проблеми зводяться до того, що цькування та стереотипне мислення пов'язане з приналежністю жертви до певного народу та ознаками зовнішності. Сюжет розгортається на вулиці біля високої загорожі, де Лада отримує вивих ноги. Тоді Арсен її рятує і відносить на руках до поліклініки. Коли він приходить до Ладиної школи, то над ним починають знущатися її однокласники, а особливо Андрій Хоменко: «— Ладко, там тебе якийсь циган питає! — зазирнувши у клас, гукнув Андрій Хоменко, почавши одразу підспівувати: — «Ой, ромале, ромале...» [42, с. 137], і подруга Лади — Таня: «— Не розумію, що ти в ньому знайшла цікавого? Які перспективи? Що йому світить після школи? Ну, буде муляром чи сантехніком. Ти цього хочеш? Ти хоч знаєш, хто його батьки? А раптом, якісь бандити? І грошей у нього нема, щоб тебе в пристойну кав'ярню завести чи на дискотеку... Я не здивуюся, якщо він у тебе поцупить мобілку чи гроші! А раптом він якийсь заразний?..» [42, с. 139-140]. Вони обзивали та цькували Арсена через смуглявий колір шкіри. Якось у Лади зникає пейджер, котрий дуже дорогий їй як пам'ять про тата. Подруга Таня одразу скидає все на Арсена, оскільки з самого початку не сприймала його, і пропонує хлопцям з класу побити хлопчика та забрати вкрадене. Отже,

- Андрій Хоменко й Таня — кривдники;
- Арсен — жертва;
- Лада й однокласники — спостерігачі.

У творі маємо такі ознаки булінгу: емоційне приниження, що включає вербальні та невербальні способи вираження жорстокого поводження; образлива та принизлива поведінка впродовж довгого періоду; непривітна та недовірлива поведінка; втручання в особисте життя дитини; погіршення психологічного та фізичного стану дитини, на яку спрямована агресія; намір завдати шкоду іншій дитині; агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій дитині. О. Сайко зобразила вербальну (словесні образи, глузування); фізичну

(удари, штовхання, зачіпання, бійки) та соціальну (бойкот, поширення пліток та неправдивої принизливої інформації) форми цькування.

Лада у процесі побиття Арсена розуміє, що вчинила зле, не перешкодивши цьому, і припиняє бійку. Ввечері дівчинка знаходить свій пейджер і у відчаї шукає Арсена. Зрештою, епілог авторка дала змогу читачам додумати самим, створюючи відкритий фінал і тим самим спонукаючи підлітків до роздумів щодо того, що ж чекало на Ладу, чи змогла вона відшукати Арсена, чи зміг він пробачити таку бездіяльність та найголовніше – чи продовжили вони свою дружбу, зважаючи на гідний вчинок хлопця та ненайприйнятнішу поведінку Лади.

Отож, О. Сайко дуже зважено схарактеризувала досліджувану нами проблему і тим самим внесла свій вклад не лише в розвиток літератури, а й у процес ліквідування явища булінгу в шкільному середовищі.

Висновки до розділу 2

Вивчення оповідань зі збірки Оксани Сайко «Новенька та інші історії» підтвердило їхню високу цінність для сучасної шкільної аудиторії. Наше дослідження зосередилося на аналізі художнього змісту творів, визначенні їхньої жанрової та тематичної розмаїтості, проблематики, художньої специфіки, а також відповідності матеріалу віковим особливостям учнів середньої школи.

Підліткова проза не є центральним напрямом творчості Оксани Сайко, проте внесок авторки у цю сферу має вагоме значення. Письменниця успішно зобразила життя підлітків у різноманітних, часто складних життєвих ситуаціях, тим самим розширюючи тематику сучасної української літератури для юної аудиторії. Збірка стала важливим інструментом розуміння психологічного розвитку особистості в період підліткового становлення. Авторка ж тим самим продемонструвала глибокі знання людської психології, що дозволило їй створити правдиві й водночас художньо цікаві образи.

Тематика оповідань охоплює актуальні соціальні проблеми, такі як булінг, інклюзія, стосунки в родині та серед однолітків, а також визначення місця

підлітка у суспільстві. Це дозволяє читачам не лише знайти відповіді на складні запитання, але й порівняти ситуації з власним досвідом, розвиваючи здатність до аналізу та пошуку конструктивних рішень у конфліктних ситуаціях.

Особливістю збірки є її доступність для розуміння та чітка моральна спрямованість. Сучасна лексика, логічні композиції та яскраві образи сприяють легкому сприйняттю творів. Оповідання можна швидко прочитати, що робить їх незамінними у використанні для виховних заходів або класних годин. Їхня проблематика теж допомагає учням глибше усвідомити зміст і важливі морально-етичні цінності.

Таким чином, збірка Оксани Сайко не лише висвітлює актуальні проблеми сучасного підліткового середовища, але й пропонує ефективні шляхи їх вирішення. Аналіз книжки підтверджує доцільність включення таких творів до виховних програм у школах, а це, у свою чергу, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, емпатії та соціальної відповідальності молоді.

РОЗДІЛ 3. ЗБІРКА ОПОВІДАнь «КОЛИ СНІГ ПАХНЕ МАНДАРИНКАМИ»: СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ

Підліткова література справді є важливою складовою освітнього процесу в українських школах і відіграє значну роль у формуванні морально-етичних орієнтирів молодого покоління. З кожним роком письменники дедалі частіше звертаються до тем, які відповідають віковим особливостям та інтересам підлітків, намагаючись донести до них ключові цінності людини. У цьому контексті колективна збірка оповідань «Коли сніг пахне мандаринками» є яскравим прикладом літератури, здатної глибоко вплинути на свідомість підлітків, сприяти формуванню їхньої моральної-етичної позиції та виховувати толерантність, емпатію та культурну свідомість.

Важлива місія підліткової літератури – створювати умови для усвідомлення відповідною аудиторією власної унікальності та місця у світі. Автори, які працюють у цьому напрямку, прагнуть не лише виховувати, а й надихати, відкриваючи читачам чарівний і добрий світ. Збірка «Коли сніг пахне мандаринками» є втіленням саме таких ідей, оскільки її оповідання гармонійно поєднують емоційний і повчальний аспекти. Завдяки проникливому художньому слову автори створюють атмосферу, яка сприяє формуванню позитивного світогляду у підлітків, що особливо важливо в сучасному світі, сповненому викликів і соціальних конфліктів.

Психологи зазначають, що дитяча та підліткова література мають потужний виховний потенціал. На думку науковців, «основою впливу дитячої літератури на психіку дитини є процес її ототожнення з позитивним героєм. Така ідентифікація стимулює моральний розвиток і дозволяє наслідувати бажані соціальні моделі поведінки» [6]. Підліток, читаючи оповідання, розуміє мотиви дій персонажів, що допомагає йому оцінити власну поведінку та навчитися керувати нею. Чимало героїв колективної збірки «Коли сніг пахне мандаринками» є зразками моральної стійкості, дружності та доброти, які легко резонують із внутрішнім світом юного читача.

Особливо важливим є те, що збірка торкається питань сімейних цінностей, дружби, відповідальності й підтримки. В оповіданнях порушуються теми, які близькі підліткам, – радощі й труднощі спілкування, перші конфлікти, пошук власної ідентичності. Атмосфера зимових свят, що проходить лейтмотивом через усю збірку, створює додатковий емоційний зв'язок із читачем, допомагаючи сприймати світ як місце, наповнене теплом і затишком.

Тож спробуємо довести, що збірка «Коли сніг пахне мандаринками» є важливим інструментом формування морально-етичних орієнтирів підлітків. Її педагогічний потенціал полягає у сприянні вихованню гуманізму, доброти й толерантності, що є основою гармонійного розвитку особистості. Вона допомагає підліткам краще розуміти себе й оточення, роблячи їх більш свідомими, чутливими та відповідальними громадянами.

3.1. Ідейно-тематична та образно-художня специфіка творів

Збірка оповідань для підлітків та про підлітків «Коли сніг пахне мандаринками» випущена у 2020 році львівським «Видавництвом Старого Лева».

Палітурка книги тверда, обкладинка яскрава і теж розкриває тематику (Різдвяні свята, зима, тепла домівка). Це одразу привертає увагу читача, адже визначена видавництвом вікова категорія становить 9-12 років. Часопростір оповідань – сьогодення. Над створенням книги працювали 24 автори: Дорж Бату, Андрій Бачинський, Надя Біла, Ольга Войтенко, Оксана Давидова, Євгенія Завалій, Валентина Захабура, Олена Захарченко, Саша Кочубей, Марта Ліпша, Оксана Луцевська, Богдана Матіяш, Роман Росіцький, Оля Русіна, Мар'яна Савка, Слава Світова, Анна Сидор, Юля Смаль, Юлія Стахівська, Марія Титаренко, Ольга Трегуб, Гаська Шиян, Аліна Штефан, Наталія Ясіновська. У збірці серед іншого представлено традиції та звичаї українців, герої оповідань – діти та підлітки. Водночас письменники охопили увагою ту проблематику, що цікавить досліджувану аудиторію, описує її становлення в суспільстві та в стосунки між собою та світом. Рівень сприйняття тексту оповідань для

реципієнтів 9-12 років (за класифікацією рівнів складності повідомлення Флеша, див. Додаток) легкий [31]. Книга складається з 328-х сторінок, доступна в електронному та паперовому форматах. Зміст складає 24 позиції. Заголовки виділено курсивом та більшим розміром.

Усі оповідання, як сказано, об'єднує різдвяна або новорічна тематика. Серед них: «Тепер це й наше Різдво», «Перша зірка» – оповідання базуються на реальних подіях, «Давайся чути» – твір у формі листів від онука до дідуся, «Санта Сойка» – оповідання-щоденник. «Штолен і гудзик» (оповідання з присвятою: «Моєму синові Васкові – дякую за тему!» [21, с. 79]) складається з восьми частин: «Бізнес-ідея», «За чотири години до того», «Іцхак», «Нерозбірливо», «Роббі», «Наступного дня», «Тиждень по тому», «Через пів століття». Оповідання «Очі-гудзики» складається з семи частин, «Перша зірка» – з п'яти.

Практично всі автори мають педагогічну або філологічну освіту, а також власний досвід у вихованні дітей, що й робить книгу підліткових оповідань успішною та популярною серед читачів-підлітків і їхніх батьків. Отже, письменники так чи інакше безпосередньо взаємодіяли з підлітками, що доводить їхню ерудованість та ґрунтовне розуміння психології своєї аудиторії.

Різновиди оповідань та їхні особливості наступні. Для творів зі збірки притаманні мінімальна кількість персонажів (від трьох до шести), роздуми героїв, описи часопростору, одна сюжетна лінія, оповіді від першої особи. Тож твори зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» цілком підпадають під визначення «оповідання». Серед жанрових різновидів таких творів трапляються: реалістичні оповідання («Тепер це й наше Різдво», «Перша зірка», «Самотні серця крапка ком, або Дід Морозко подбає про тебе» тощо); фантастичні, найбільше оповідань саме таких («Еля», «Під кригою», «Коли ніг пахне мандаринками», «Штолен і гудзик» тощо). Є також оповідання-легенди («Чех», «Несподівані дари» тощо); з елементами воєнної тематики («Коли сніг пахне мандаринками», «Марія, яка не любила Різдво», «Штолен і гудзик» тощо); історичні («Чех», «Світлина»); детективні («Давайся чути», «Чех», «Під

кригою»); соціально-побутові («Очі-гудзики», «Давайся чути», «Санта Соєчка» оповідання»); твори, які торкаються проблем еміграції («Чех», «Різдво у новому домі»).

Особливостями оповідань досліджуваної книги є те, що вони виконують не лише повчальну функцію, а й пізнавальну, адже тут для дітей і підлітків розкриваються наукові факти, пропонуються нові поняття (це астрономічні та біблійні терміни у творах «Чи можна побачити ангела?», «Давайся чути» та ін.).

Ще однією особливістю є те, що автори у своїх оповіданнях дають зрозуміти, які сильні емоції доводиться відчувати підліткам, хоча дорослі про існування таких почуттів почасти забувають. Кожне оповідання передає реакції на слова та вчинки, а головне – це те, що автори зосереджуються на «нормальності» таких емоцій.

Широка тематика торкається емоційного та життєвого досвіду реципієнтів, зокрема самоідентифікації, переживання фізичних вад, різноманітних стосунків у підлітковому віці, дружби, сприйняття світу, втрати близької людини, сирітства тощо. В окремих із них дано зрозуміти, як покращити стосунки між батьками та дітьми, однолітками. Завдяки повчальній функції підлітки мають змогу сформувати картину психологічно здорових стосунків із людьми.

Автори використовують сленгові слова, хіпстерські висловлювання та звичайний підлітковий говір. Це робить оповідання «ближчими» та зрозумілішими для читачів. Останні усвідомлюють, що мова оповідань зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» їм добре знайома.

Також важливою складовою оповідань є інтертекстуальні та інтермедіальні зв'язки. Часто згадуються традиції українського народу, водночас автори звертаються до міфології, адже підліткам важливо «чути» пісні та мелодії оповідань, вивчати нові художні твори та дізнаватися про культуру свого та й не лише свого народу.

Щодо тематичних ліній та проблематики оповідань збірки «Коли сніг пахне мандаринками». «Видавництво Старого Лева» якісно попрацювало над створенням книги, дотримуючись зазначеної (новорічно-різдвяної) тематики.

Читаючи її, складається враження, що от-от настане зима з низкою свят, незважаючи на пору року, в яку реципієнт розгорнув збірку. Такі слова, як-от «Святий Миколай» зустрічаються 67 разів, «мандаринки» – 25, «Санта» – 21, «Дід Мороз» трапляється лише 10 разів, що для самих дітей укотре розвіює міт, про те, що він є персонажем української культури. Герої оповідань – це діти та підлітки віком від 9 до 13 років, а це дозволяє читачам такого ж віку сприймати оповідання через призму власного «Я». Справді, історії, в яких діти бачать своє життя та пережитий досвід, легше засвоюються, залишаються в пам'яті і допомагають відчутніше сприймати морально-етичні поняття.

Серед проблем, які порушуються в оповіданнях зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками», виокремимо такі.

«Тепер це й наше Різдво» Доржа Бату: йдеться про переживання фізичної вади, інклюзію, сприйняття у колективі. Це й те, що насамперед характеризує збірку як таку і що можна використовувати для проведення уроків особливо в інклюзивному середовищі. Такі заняття іноді стають провідними в сьогочасному суспільстві;

«Еля» Андрія Бачинського: теж про переживання фізичної вади та непрості стосунки із рідними («Еля махнула рукою, показуючи, в якому напрямку центр. Від її руху плед сповз униз, і Ромко побачив, що дівчинка сидить на інвалідному візку» [21, с. 17]);

«Очі-гудзики» Наді Білої: стосунки із батьками, стосунки з сестрою, реакція на несправедливість, перша закоханість («Сваритися з Танькою Златі було зась. Бо тоді Танька ховала від неї ноут. Одного разу звинуватила Злату в зраді, бо та розповіла батькам, о котрій Танька повернулася додому, коли вони поїхали на вихідні до друзів на дачу» [21, с. 35]), («– Ну ти й сволота! – злісно мовила та до Злати, навіть не повернувшись. – Я тобі таке життя влаштую, ще пошкодуєш. – Як тобі не соромно! – Злата не помітила, коли в кімнаті з'явився вітчим. – Май хоч трохи гідності визнавати свої помилки» [21, с. 43]). Оповідання зачіпає таку важливу тему, як-от стосунки з батьками, адже підлітки навряд чи звертатимуться до літератури, яка стосується психології, а ось завдяки таким

текстам діти мають змогу зрозуміти причини та наслідки їхніх реакцій та здорової комунікації;

«Під кригою» Ольги Войтенко: йдеться про непорозуміння в сім'ї, стосунки дитини з батьками («Батько не розмовляв з ним уже багато років, ще відтоді, як не стало бабусі. Не дозволяв до нього навідуватись і мені. Тож ця мовчанка стала між нами трьома і не давала спокійно спілкуватися навіть нам із батьком. Відтак друзями ми з ним теж не були» [21, с. 45]). Це оповідання, зокрема, покликане допомогти підліткам не втратити віру в диво, надію на пригоди та розуміння того, що близькі люди завжди поруч (навіть якщо вони відходять у вічність);

«Коли сніг пахне мандаринками» Оксани Давидової: осмислюється лицемірство як таке, війна, стосунки з однолітками («Десь тут загубився собака-герой, який побував на війні з російськими окупантами!» [21, с. 59]). Оповідання допомагає дітям усвідомити весь жах, який приносить війна, сформувати причинно-наслідкові зв'язки та узагальнити у власній свідомості знання про воєнні дії;

«Марія, яка не любила Різдво» Євгенії Завалій: і знов війна, життя напівсироти, стосунки з однолітками («Але минулого року він загинув на війні, під Дебальцевим, і це було перше Різдво без батька» [21, с. 70]). Завдяки творові діти мають змогу відчувати біль, що торкається постраждалих від війни, а тим, що це пережили його, дається розуміння того, що вони не самі у своїй біді. Таким чином авторка виконує функцію донесення правди та перенесення емоцій з одних читачів на інших;

«Штолен і гудзик» Валентини Захабури: йдеться про стосунки з батьками, стосунки між однолітками, важливість нашого віросповідання. Істотним чинником у становленні «Я» підлітка є й релігія. Завдяки оповіданню читач має змогу ознайомитися з основними засадами свого чи чужого віросповідання, що, безперечно, розширює кругозір дитини;

«Чех» Олени Захарченко: порушується тема стосунків з однолітками, стосунків у сім'ї, дружби, постає доба СРСР, еміграція, проблема родинного

спадку. Оповідання базується на міфології та легендах – це допомагає дитині розвивати бачення цього світу та знайомитися з культурою інших народів;

«Лист із минулого» Саші Кочубей: у творі обговорюються проблеми стосунків у сім'ї, стосунків з батьками, сирітства, стосунків з однолітками, вчителями, відданість справі серця. Основною метою авторки оповідання є переконати дитину, що обдарованість, її власне захоплення в жодному разі не можна полишати, його треба розвивати. Відданість формує основний стержень у становленні людини, її переконань та вподобань;

«Давайся чути» Марти Ліпшої: обговорюються стосунки в сім'ї, стосунки між братами і сестрами, стосунки дитини з батьками. Це одне з оповідань, що дає зрозуміти, наскільки плинним є людське життя. Завдяки цьому підлітки мають змогу усвідомити вагу та значення рідних людей у своєму бутті, адже ніхто не вічний. Тож варто цінувати своїх близьких повсякчас;

«Санта Соєчка» Оксани Луцевської: твір про стосунки дитини з батьками, підліткову дружбу. В оповіданні порушено питання становлення характеру підлітків, проводиться думка про те, що дитину хтось може і не прийняти. Та не варто розчаровуватися, адже завжди знайдуться ті, хто стає поряд.

«Несподівані дари» Богдани Матіяш: обговорюються стосунки дитини з батьками, стосунки із однолітками, а також поняття «кар'єра», «добро», «скупість». Оповідання дає юному читачеві збагнути, які якості в людині позитивні, а які негативні. Завдяки цьому діти бачать, де межі, які не можна переступати, і що кар'єра – це не головне у житті, адже набагато важливішою є людяність;

«Чи можна побачити ангела?» Романа Росіцького: знов про стосунки у сім'ї, нещасливе дитинство, віру, надію, добу СРСР, віросповідання. Тематика оповідання базується на зображенні тоталітарного режиму СРСР крізь призму дитячої психології. Це, безсумнівно, важливо для формування морально-ідеологічних поглядів підлітка, адже ми повинні знати свою історію, як і те, які жахіття несла з собою політика СРСР. Оскільки теперішні діти, на щастя, не мали

змоги бачити вплив радянської влади на людське життя, то оповідання яскраво висвітлює події та наслідки такого управління;

«Серце світлофора» Олі Русіної: тема перших стосунків («— Хочеш бути моєю дівчиною?

— Як, просто відсьогодні?

Олесь знизує плечима.

— На канікулах, — уточнює Мирослава.

— Чому тільки на канікулах?

— Бо потім знову почнеться школа. [21, с. 180]), стосунків з батьками («Урешті-решт Олесь зачинається у себе в кімнаті, батьки залишаються на кухні — усі вони так і не дійшли згоди» [21, с. 181]). Соціально-психологічна тематика оповідання покликана сформувати у підлітка певні уявлення про стосунки в суспільстві. Перше кохання для людини є показовим чи не на все життя, тож важливо вміти гідно себе поводити та усвідомлювати вагу власних слів та вчинків;

«Різдво в новому домі» Мар'яни Савки: у творі знову йдеться про непрості стосунки між батьками («Не знаю, що там між ними сталося, вона не хоче розповідати, але мені й так ясно, що не обійшлося без якоїсь іншої жінки. «Тепер у тата інше життя, в іншій країні, в іншому домі», — сказала мама таким тоном, ніби це не про тата, а про когось зовсім чужого» [21, с. 189]), а також про екологію («Я не хотіла зрубаної ялинки, бо це якесь варварство» [21, с. 204]), втрачене кохання та кар'єру («Виявляється, ще до того, як познайомитися з моєю бабусею, дідусь Нестор зустрічався з пані Вірою, коли вона була студенткою консерваторії, а він — студентом політехніки. Коли мого дідуса забрали до армії, він писав їй листи, але Віра їх не отримувала. Її батько, той самий професор консерваторії, піаніст, батько, якого вона обожнювала і рояль якого й досі — найважливіша річ у її житті, вирішив її долю за неї. Він вважав, що зараз його доньці потрібно не «романси крутити», а посилено вправлятися на інструменті, бо попереду майоріла блискуча кар'єра піаністки» [21, с. 201]). Оповідання дає підліткові змогу збагнути, що часом між людьми можуть складатися досить складні

стосунки, і це нормально. Дитина, у якої розлучилися батьки, – не одна, це досить розповсюджене явище. Міністерство юстиції, зокрема, зафіксувало 119 253 розлучень за 2020 рік [49]. Тож це досить поширена проблема, яка простежується в долі багатьох українських дітей. Основне, що автор намагається донести, це те, що й розлучення – це нормально, діти можуть повноцінно жити й без фізичної присутності батька чи матері, головне, аби в любові та взаєморозумінні. Звісно ж, це не єдиний сенс, адже провідним тут можемо вважати й питання кар’єри та долі загалом. Ніколи не варто поступатися власним амбіціям через бажання сторонніх. Яка б доля не спіткала людину, потрібно дбати про власні почуття та роботу, яка приносить задоволення, адже без них можна на все життя залишитися нещасним;

«Самотні серця крапка ком, або дід Морозко про все подбає» Слави Світової: йдеться про стосунки з батьками («Лєся гортала каталог із породами собак, а Лєсина мама тарабанила пальцями по клавіатурі, аж іскри летіли. Час від часу Лєся вигукувала: «Овва-а-а! Мам, дивися! Чуєш, гля-я-я-янь! Диви, який прикольний!». Мама відповідала: «Угу» і ще швидше вистукувала пальцями. Лєся казала: «Ма-а-ам, але він класний! А хвіст який, диви!». Мама підводила погляд лиш на секунду, відповідала: «Ага, класний» – і знову пірнала у текст з головою» [21, с. 207]). Порушується також проблема людського щастя («– Це міф, Лєсю, немає ніякої другої половинки, кожна людина народжується ціла і цілісна, а тому їй не потрібен хтось, аби почуватися повноцінною і щасливою» [21, с. 217]), відповідальності («Лєся злякалась і гарячково стала шукати якесь рішення. Не могли ж вони зробити добру справу, взявши з притулку живу душу, тільки аби повернути її назад через певні баги в її управлінні? Такого трапитися аж ніяк не могло. Тому Лєся гуглила й шукала, думала й метикувала – і нарешті скрикнула: – Я знаю! Нам потрібен тренер для собак!» [21, с. 223]). Головне, чого підлітків навчає це оповідання, – вміння брати відповідальність за власні бажання та рішення, оскільки той самий домашній улюбленець – це про вибір, за яким треба доглядати, вчити, годувати та, головне, любити;

«Різдвяне кошеня» Анни Сидор: мовиться про стосунки братів та сестер, стереотипи («Вона казала, що хлопці не мають плакати. Напевно, нахапалася такого у школі, бо от мама, навпаки, вважала, що плакати треба, якщо хочеться. Та про всяк випадок Ярکو волів плакати, коли його ніхто не бачив» [21, с. 232]). Письменниця порушує питання і віри в диво («В нас у школі Меланка сказала, що Миколая нема і то все батьки купують, всі ті подарунки, ну й інші почали так казати. Але Лука сказав, що то все неправда і Миколай є, бо він його раз бачив. А я Луці вірю, якщо він бачив – значить, є» [21, с. 231]). Інакше кажучи, осмислюються стереотипи сучасного суспільства. Хлопчики можуть та повинні плакати, як і дівчатка грати у футбол чи цікавитись машинами. Гендерна рівність не вийшла на етап досконалості в пострадянському суспільстві, то й не дивно, що людям роками насаджували хибні переконання. Місія автора в постколоніальному просторі – розірвати ці зв'язки. Тож Анна Сидор впоралась із цим завданням блискуче;

«Світлина» Юлі Смалъ: темою твору стає переїзд дитини в іншу країну, вплив на неї зміни оточення. Тож це оповідання – про підліткову самотність, про те, що переїзд – це одна з найтравматичніших подій у житті несформованої особистості, адже стрес – перше, що спіткає людину при переїзді. Оповідання вчить дитину не втрачати віру в диво. Завдяки ялинковим прикрасам, атрибутам новорічної тематики життя сім'ї різко змінюється;

«Перша зірка» Юлії Стахівської: порушується тема «дитина і війна» («Вона знала тільки те, що Російської імперії більше немає, а її рідна земля – Україна – хоче бути незалежною, окремою країною, а не частиною іншої держави.» [21, с. 254]), туги за домівкою («– Це ясно, що людині немає ніде милішого за рідну хату, – промовила бабуня» [21, с. 256]). Згадується також життя в СРСР («– Бо люди, які це зробили, вірять у іншу зірку, аніж різдвяна, – у червону. Вони хочуть собі іншого, справедливішого життя, аніж було» [21, с. 258]), подається яскравий приклад ідеологічних засад радянської людини. Підлітки сьогодні змушені знати про добу темряви в нашій історії хоча б для того, аби не повторити скалічену долю багатьох попередників. Головним символом,

що відрізняє нас від людей СРСР-кого часу, – зірка. Вона повинна вселяти надію і давати зрозуміти, що лише ялинковій прикрасі та зорі на небі варто носити таку назву;

«Термін придатності снігу» Марії Титаренко: знов маємо намагання осмислити ще один варіант стосунків з батьками, стосунків з однолітками. Крім того, підлітки мають нагоду ознайомитися з оповіданням, що дарує віру в новорічне диво;

«Жижка» Ольги Трегуб: твір подає розповідь про непросте сприйняття дитини в колективі («Із Сонею ніхто не дружив через її дивакуватість і, можливо, через брекети, які не давали їй розмовляти так, як раніше.» [21, с. 273]). А ще йдеться про узалежненість дитини від скромного фінансового стану сім'ї («Згодом Соня підросла і зрозуміла, що всі ниточки від подарунків із Лапландії ведуть до маминого і татого «сімейного бюджету», який батьки підбивали щомісяця і подовгу охали й ахали на кухні (чи то охав бюджет, якого підбили)» [21, с. 274]). Основною причиною булінгу в середній школі є відмінність від інших, неважливо – це брекети, зелений колір волосся чи горбинка на носі. Підлітки зокрема й через викид гормонів та нестабільну нервову систему можуть принижувати однолітків і знущатися над ними. Однак варто розуміти, що це проблема не лише кривдника та жертви. Саме такий сенс несе оповідання. Підліток має змогу зрозуміти проблему зсередини та усвідомити шляхи її вирішення, адже цькування негативно впливає на формування дорослої людини. Злидні така ж розповсюджена проблема, тож варто показати дитині, що вона не сама у цій біді, таке трапляється, і звинувачувати себе в таких умовах життя не варто. Словом, усе плинне, тож і поганий період мине – ось головна тема оповідання;

«Стадо єдинорогів, два злі фламінго і дурний ананас» Гаськи Шиян: твір розповідає про непрості стосунки дитини з батьками («Мама останнім часом дуже дратувала Юстю» [21, с. 283], «Мама була «еко-, соціально- і урбансвідома», тому казала, що виробництво штучних ялинок шкодить природі викидами в атмосферу не менше за вирубку натуральних, а різдвяні традиції – то

лише суміш християнської міфології, язичницьких обрядів і необдуманого споживацтва.» [21, с. 287]. Отож, головний зміст оповідання зводиться до потреби збереження традицій. Так, вирубка ялинок має страшний вплив на екологію, однак є альтернатива, а головне – бажання. Завдяки тій самій ялинці (нехай вона буде штучна) підлітки особливо відчують свято, адже завдяки їй є змога провести час з родиною. Прикрасити деревце, приготувати святковий стіл, бути разом з рідними фізично й душевно – ось чому вчить підлітків Гаська Шиян. Бо основна цінність свят – це якісне дозвілля в сім'ї;

«Квітка і джин» Аліни Штефан: мовиться про стосунки з однолітками і прийняття дитиною себе: («Вона навіть не згадала б зараз, коли вперше вирішила, що їй треба схуднути. В одинадцять років? Дванадцять? Відтоді скільки не дивилась у дзеркало – ця думка її не полишала. Бо звідусіль долинали якісь розмови про стрункість, дієти, фігуру і вагу» [21, с. 299]). А ще в об'єктиві уваги – перше кохання («– Я хочу, щоб ти в мене закохався! – випалила, замруживши очі») [21, с. 304]. Проблема неприйняття власного тіла та особистості провідна у наш час. Підлітки, піддаючись загальноприйнятим стандартам, калічать себе, знущаються над власним тілом, здоров'ям та моральним станом. Тож авторка допомагає дітям зрозуміти, що будь-яка людина особлива та прекрасна – незалежно від цифри на вагах чи рис обличчя;

«Хочу татових вареників» Наталії Ясіновської: ідеться про стосунки з батьками, питання сепарація («Ну мам! Я ще ніколи не святкувала Новий рік без батьків.

– Може, тому, що ще рано? – мама загрозово звела брови.

– Мені вже тринадцять! – обурилася Настя.

– І що? Ти так кажеш, наче то вісімнадцять» [21, с. 309]). Важливою складовою у становленні людини є сепарація від батьків, однак підлітки, зазвичай через процеси, що відбуваються в їхньому організмі та психіці, сприймають цей процес надто гостро. Їм хочеться якнайшвидше позбутися турботи та контролю, однак не усвідомлюють наслідків, які за цим стоять. Сепарація повинна відбутися, однак батьки – це найближчі та найцінніші люди,

тож діти таки повинні їх слухати та поважати, якщо вони хочуть у відповідь такого ж ставлення. Наталія Ясіновська глибоко розкрила цю проблему і дала зрозуміти, як потрібно вчиняти, аби наслідки задовольняли як батьків, так і дітей.

Загалом усі оповідання, багато в чому перегукуючись одне з одним, насправді кардинально різні як за стилем, так і за проблематикою. Їх писали 24 автори, тож це має низку плюсів, зокрема кожен письменник приносить у книгу свої унікальні техніки оповіді та мовні палітри. Так юний читач знайомитися з різними підходами до викладу думок, розвиваючи літературний смак і критичне мислення. Різні автори можуть охопити значно більший спектр життєвих питань та морально-етичних дилем, ніж один, а це розширює культурний і емоційний досвід підлітка, роблячи подібні збірні видання інструментом для роздумів над реаліями сучасного світу. Завдяки різноманітності творів реципієнт має змогу знайти те оповідання, яке буде резонувати з його особистим досвідом, інтересами чи проблемами. Письменники ж можуть обрати свій улюблений жанр – від фантастики до реалістичної драми чи сатири. Такий вибір не лише знайомить підлітків із жанровою палітрою літератури, але й сприяє розвитку їхнього інтересу до різноманіття літератури. Також автори можуть стати стимулом для підлітків дізнатися більше про їхню творчість, шукати їхні книжки й так формувати особисту бібліотеку улюблених письменників, що, у свою чергу, підтримує процес літературного саморозвитку.

3.2. Інтертекстуальні та інтермедіальні зв'язки в оповіданнях як засіб розвитку юного читача

Важливим чинником у становленні та формуванні літературних уподобань та розвитку інтелекту діт.Інтертекстуальні та інтермедіальні зв'язки в оповіданнях як засіб розвитку юного читача...ей і підлітків є покликання на якісну літературу, музику чи кіно.

Інтертекстуальні зв'язки в літературі передбачають посилання на інші твори, авторів, літературні жанри. Це може бути цитуванням або пародією. Такі

прийоми створюють мережу відносин між різними текстами і відображаються на сприйнятті та розумінні літературного твору [57].

Вплив інтертекстуальних зв'язків на читачів може бути досить значний. По-перше, вони збагачують розуміння твору і розширюють його смисловий потенціал. Коли підліток розпізнає посилання на інші тексти або авторів, він може бачити в роботах нові шари значень та відтінків. Особливо цікаво це підліткам, оскільки вони лише починають знайомитись із літературою серйозніших та більших масштабів. Інтертекстуальні зв'язки можуть сприяти глибшому розумінню теми, персонажів або ідей, а також стимулювати критичне мислення.

По-друге, інтертекстуальні зв'язки можуть викликати емоційну реакцію в читачів. Якщо вони мають знайомий текст або авторську інформацію, це сприяє їхньому захопленню. З іншого боку, інтертекстуальні зв'язки можуть працювати як іронічні коментарі або критика, викликаючи здивування або роздуми про попередні твори.

Необхідно зазначити, що розуміння та вміння відслідковувати інтертекстуальні зв'язки вимагає певного рівня культурної грамотності та знання літературних джерел. І збірка оповідань для підлітків «Коли сніг пахне мандаринками» є яскравим прикладом того, яким чином повинна будуватися література для осіб визначеної вікової категорії (9-12 років) для того, аби читачі могли мислити та аналізувати власний життєвий досвід. Навичка відслідковувати досліджувані покликання позитивно впливає на розвиток дітей та їхні інші навички, що згодом знадобляться як у школі, так і в повсякденному житті.

Серед представлених у збірці прослідковуються такі покликання:

До Ганса Крістіана Андерсена збірку оповідань наближують деякі сюжетні повороти та образи. В аналізованому виданні також прослідковуються мотиви прекрасного, чарівності та магії, так характерні для великого данця. Наприклад, в оповідання «Світлина» мотив чарівності та магії постає завдяки різдвяній кулі ельфів, які прикрашають будинок до Різдва. Ївга починає вірити у диво завдяки новим маленьким друзям, які змогли її розрадити.

Або ж згадаймо «П'ятеро на острові скарбів» Енід Блайтон. Оповідання «Чех» повторює сюжетну лінію цього твору, адже і там, і там йдеться про привида, який охороняє скарби дорогих йому людей. Головні герої розуміють, що привид не є злом, і вони стають союзниками в пошуку скарбів та пригод. Єдина відмінність – у серії «П'ятеро на острові скарбів» скарби охороняють предки Джорджа, а в оповіданні «Чех» – родич героїні. Саме він стеріг Різдвяну зірку, з якою головні персонажі ходитимуть колядувати.

У збірці маємо апеляції до творчості Лесі Українки, зокрема, у використанні національних мотивів, потенціалу української народної пісні та легенд. Емоційна глибина та соціальна проблематика окремих творів нагадують творчість письменниці. Одними з основних мотивів авторки «Лісової пісні» є патріотизм, соціальна справедливість, природа та її символіка, що широко розвивається і в оповіданнях збірки «Коли сніг пахне мандаринками». Зокрема, яскравим прикладом є твір Юлії Стахівської «Перша зірка» («...її рідна земля – Україна – хоче бути незалежною, окремою країною, а не частиною іншої держави» [21, с. 254]).

Для Марка Твена характерні пригодницька атмосфера, відкритість та натхненність, присутність образів відважних героїв та несподіваних поворотів сюжету, використання теми дитинства, дружби та зростання. А ще в цьому ряду стоять і мотиви свободи, незалежності та бажання відкрити нові горизонти. Ось що ми бачимо і в оповіданні «Тепер це й наше Різдво». Єдиною відмінністю, що гарно впливає на текст, є включення в розповідь інклюзії. Інга є зібраним із твенівських творів персонажем: вона така ж відважна, смілива, добра, допитлива, з цілою купою друзів, хоча й незряча. Різким і несподіваним поворотом став обвал лікарні. Але і це дівчинку не злякало, вона врятувала своїх друзів і стала справжньою героїною.

Зв'язки із Чарльзом Діккенсом прослідковуються в оповіданнях «Санта Соєчка» та «Несподівані дари»: «Так, але, здається, пан Мартін хотів би, щоб, окрім роботи, для мами більше нічого не існувало. Він волів би, щоб на нього працювали не лише від ранку до ночі, а всі триста шістдесят п'ять днів на рік без

перерв, вихідних і свят. Він знає, що зараз скрутні часи, в містечку особливо ні з чого вибирати, багато хто взагалі не має роботи, і цим користується. От і на Святвечір мама має працювати аж до шостої години, хоча всі в цей час уже сідатимуть вечеряти. І ніхто, повір мені, не піде ввечері до пекарні ані по хліб, ані по тістечка, ні по штолени, на які пан Мартін установив просто-таки захмарну ціну. Коли мама попросила дозволу піти додому бодай о четвертій, щоб підготуватися до Святої вечері, пан Мартін подивився на неї і якнайпривітніше мовив: «Марино, мої працівники працюють так само сумлінно, як і я. А я маю намір бути на роботі щонайменше до шостої». Він не кричить на неї, не грубіянить, але від цього не легше – від його аж надто показної ввічливості». Порушується також проблема стосунків між дорослими на роботі: «Тоні стало смішно з того, як усе діється у світі дорослих людей. Одні дорослі люди беруться вирішувати, що робити іншим дорослим, визначають, що для когось буде добре, а що – ні» [21, с. 152]. Це елемент сюжету із «Різдвяної пісні в прозі», лише замість Скруджа з'являється пан Мартін. Мотив оповідання «Несподівані дари» ідентичний частині славнозвісної різдвяної повісті. Адже і там, і там злий начальник не відпускає робітника (у «Несподіваних дарах» робітницю) додому, але і результат однаковий – Різдво у колі сім'ї.

В оповіданні «Чи можна побачити ангела?» маємо численні покликання на Біблію та біблійні мотиви: «Ці дев'ять місяців я витратив на важливі справи: для початку отримав від ангела-розпорядника Софійчину Книгу Долі, Книгу Миттєвих Обчислень, Книгу Добрих Справ і Книгу Прогрішень.» [21, с. 165]. Згідно із Біблією, кожна людина має свою Книгу Долі, Добрих справ та Гріхів. Тож авторка вміло додала до тексту покликання на Книгу усіх книг, таким чином розвиваючи в підлітках поняття християнства та відповідальності за власні вчинки.

Зустрічаються також покликання на класику музичного мистецтва, на вишукані зразки літератури та кінематографа. Ось як в оповіданні «Різдво у новому домі»: «Спершу Даніель зіграв неймовірну імпровізацію на «Щедрика» Миколи Леонтовича» [21, с. 205] та «Даніель розтер холодні долоні, трохи

пробігся клавішами, розминаючи пальці, а потім зіграв мені вальс Шопена» [21, с. 199], а «Потім ми всі разом колядували, а я декламувала вірші Олекси Стефановича» [21, с. 205]. Або ж фрагмент з оповідання «Штолен і гудзик»: «Зухвальці стояли на самому краєчку даху і горлали «Over the Rainbow» з фільму «Чарівник країни Оз», який щойно вийшов на екрани» [21, с. 83].

Звісно ж, є ще й інші інтермедіальні зв'язки, що стосуються сфери кінематографа, як-от у творі «Самотні серця крапка ком, або дід Морозко про все подбає» («– Ну не сенбернара хоч? Як зі старенького фільму «Бетховен». Вони страшенно слинять! – скривилася мама.» [21, с. 220].) Покликання на культову різдвяну кінострічку «Сам удома» містять оповідання «Лист із минулого», «Різдво у новому домі» та «Хочу татових вареників» («А може, вже дивляться кіно. «Сам удома»? Юля точно захоче дивитися одразу другу частину, бо то її улюблена. Чи, може, «Місія «Різдвяний порятунок»? Чи «Грінч».» [21, с. 314]. Тоді як «Стадо єдинорогів, два злих фламінго і дурний ананас» теж апелює до відомих зразків: «Зараз вони підсіли на серію про «Джорджа» Стівена і Люсі Гокінгів» [21, с. 290].

Референції до народної культури та фольклору є не менш важливими для якісної літератури. У досліджуваній збірці ними виявили такі.

Це передовсім міфологічні або казкові персонажі: Автори використовують персонажів з народних казок або міфології, які стають в оповіданнях навіть ключовими фігурами. У збірці «Коли сніг пахне мандаринками» Святий Миколай (та його варіації) згадуються понад 60 разів, ельфи у оповіданнях «Еля» («– Уявив що? – урвала його Еля. – Думаєш, якщо я не можу ходити, то не можу бути ельфійкою? Ельфи, щоб ти знав, більше літають, аніж ходять, тож я запросто справляюся зі своїми обов'язками. – З якими ще обов'язками? – З ельфійськими, якими ж іще. Завтра ж свято, Миколай розносить дітям подарунки, а ельфи йому допомагають.» [21, с. 18], «Світлина» («– Як це хто? Я – різдвяна ельфійка, Маріель! І можеш звертатися до мене на «ти». У нашій мові немає слова «ви». – В якій це «нашій»? – В ельфійській, звісно!») [21, с. 246]. Не обійшлося і без чорта: оповідання «Штолен і гудзик» («– Чуєш, ми ж не знали, що той чорт тебе

врятує. Він тебе витяг, а ти як покійник... Ми думали – все, гаплик, потягне тебе в пекло! – кумедно забелькотів Йохан, в котрого вже прорізався бас. – Ти дурний, чи що? Який чорт, це сажотрус! – Справжнісінький чорт, ми всі бачили! В нього хвіст ззаду! Скажіть, хлопці, я ж не брешу?» [21, с. 87].

Збірка оповідань містить символів, які користуються популярністю в народній культурі. Наприклад, це символіка птахи – для підкреслення тематики оповідання, створення настрою: «– Т-с-с, ти сойку чула? – навушники висіли в неї на шиї. – Що? Яку сойку? – я подумала, що вона про музику, що з навушників. Але ж то затертий різдвяний трек. – Наша сойка прилітає на цю пісню! Т-с-с!» [21, с. 143] («Санта Сойка»).

Автори збірки використовували також поетичні форми, які виникли в народній поезії чи піснях, щоб створити особливий ритм, мелодійність у своїх оповіданнях. Ось фрагмент оповідання «Марія, яка не любила Різдво»: «А я знаю нову колядку, – мовила Марія Петрівна. І тихенько заспівала:

На Різдво, на Святий вечір
Позбиралася малеча,
Мати кутю вже поставила на стіл.
В хаті в нас когось бракує –
Діти, тато наш воює,
Молимося, щоб повернувся він!» [21, с. 77].

Збірка оповідань містить також матеріал про традиційні народні свята, ритуали, обряди та звичаї. Це створює відповідну атмосферу та відображає контекст нашого побуту, а ще надає оповідям додаткової глибини. Практично кожен твір розповідає про те, як Святий Миколай приносить подарунки під подушку, а також про те, як сім'я прикрашає ялинку. Дещо менше розповідей про традиції Різдва: «Це не зовсім звичайний рік, – продовжує Олесь. Він починає здалеку, бо важливо, аби мама зрозуміла логіку. Вона іноді вірить у всілякі невіпадкові випадковості. – Ти завжди казала, що страв має бути дванадцять, що це така традиція... Хоча чорний і білий хліб можна було б порахувати і як одну страву, але це неважливо. Дванадцять страв. І мені дванадцять років. Тільки раз

таке буває.» [21, с. 177] («Серце світлофора»). Або ж оповідання «Перша зірка»: «І перша зірка таки з'явилася. Вона була наче шпаринка у дверях цього чудесного вечора, а місяць висів золотим замком. І кожен, хто лиш хотів, мав у своєму серці ключ. У куточку під образами біля житнього снопа стояла кутя з узваром, були наготовані всі дванадцять пісних страв, і отець Ферапонт читав уривки з Біблії про народження маленького Ісуса» [21, с. 259]. Двічі на сторінках збірки з'являється коляда, як-от в оповіданні «Марія, яка не любила Різдво»:

«На Різдво, на Святий вечір
Позбиралася малеча,
Мати кутю вже поставила на стіл.
В хаті в нас когось бракує —
Діти, тато наш воює,
Молимося, щоб повернувся він!» [21, с. 77],

А це фрагмент з оповідання «Перша зірка»: «На тлі високого темно-синього неба світилася зізда, а в холодному повітрі лунав хор радісних голосів:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом зізда ясна на весь світ засіяла» [21, с. 261].

Інтермедіальність та інтертекстуальність зі свого боку активно працюють на поглиблення змісту аналізованих творів, увиразнення їхньої морально-етичної проблематики.

3.3. Педагогічний потенціал книжки

Література може мати значний вплив на формування ціннісних орієнтацій підлітків з кількох причин.

Йдеться передовсім про емоційний зв'язок. Оповідання зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» створюють цей глибокий ефект зв'язку з читачем завдяки «близькості» персонажів та реципієнтів. Емоції та думки чітко прописані, ситуації знайомі кожній дитині, адже історії зі збірки – про те, що хвилює сучасного тінейджера. Читач бачить знайомий випадок, упізнає в героях своїх друзів, відслідковує зв'язки між власними вчинками та реакціями й подіями, які

зображені у творах. Підлітки занурюються в художній світ, відчують емоції персонажів та співпереживають їм завдяки тому, що автори спромоглися вміло передати психологічні стани й загально життєві звичайнісінької дитини. Оскільки морально-етичні сенси у збірці прослідковуються легко, а в текстах немає чітко окресленого висновку, то в читачів мимоволі розвивається емпатія та співчуття, а це також чинить значний вплив на бачення дитиною світу та цінностей.

Події та роздуми персонажів викликають у підлітків питання про «правильне» та «неправильне», справедливість і несправедливість. Завдяки оповіданням із досліджуваної збірки дитина бачить на практиці, що стається, якщо вчинити так чи так. Наприклад, якби Злата не пішла до шкільної вчительки і не принесла б їй зайчиків із пришитими очами, то справедливість так і не перемогла б, адже ніхто не дізнався би про те, що це не Таньчина робота. Лихі наміри зазнали поразки і всі гроші, що Танька нажила на Златі, повернулися власниці (оповідання «Очі-гудзики»). Або ж сформована дідусем теза з оповідання «Давайся чути» «Всі наші мрії, очікування, страхи – у нашій голові. Ми самі їх творимо і живемо ними. Важливо знати, Марку, що світ, який ти будуєш у цій от коробці, – не менш реальний» [21, с. 127]. Оповідання спонукають до обговорень про моральні принципи, розвивають критичне мислення щодо цінностей світу та власної поведінки дитини.

Завдяки творам, які увійшли до аналізованої збірки, читач має змогу розширити свій світогляд, познайомитися з багатьма людьми. Власне, авторами представлено ряд різноманітних персонажів: від незадоволеної власним тілом та собою Квітки (оповідання «Квітка і джин») до Ярка, який найбільше у світі любив себе та свою бабусю (оповідання «Різдвяне кошеня»). В читача є нагода познайомитись із багатьма культурами: окрім українських звичаїв, які постають в оповіданнях «Марія, яка не любила Різдво», «Різдво в новому домі», зустрічаємо ще й зразки єврейської культури («Штолен і гудзик») або ж чеської (оповідання «Чех»). Дитині відкриваються різні соціальні контексти: злидні (оповідання «Чи можна побачити ангела?») та «Жижка», де батьки не могли собі дозволити подарувати дітям навіть найдешевший подарунок), життя заможних

родин, де найдорожча техніка вже не вважалася гарним подарунком (оповідання «Давайся чути»). Так розширюється світогляд підлітків, література допомагає їм бачити світ із різних перспектив і розуміти різноманітність людських досвідів. Таким чином збірка «Коли сніг пахне мандаринками» впливає на ціннісні орієнтації читача, посилюючи його толерантність, розуміння інших та себе, виховує повагу до різних культур, груп та індивідуальностей.

Педагогічний потенціал збірки допомагає дитині із самовизначенням у пошуках ідентичності. Підлітковий вік взагалі характеризується бажанням / потребою самоідентифікації та формуванням власної ідентичності. Оповідання «Лист із минулого» та «Різдво в новому домі» слугують дзеркалом, крізь яке підлітки можуть відкривати й усвідомлювати власні емоції, цінності, мрії та амбіції. Так, у першому творі завдяки мамі Ліна збагнула, що не варто покидати справу життя – малювання, лишень тому, що вчителька викинула її малюнки. А щодо іншого оповідання, то розуміємо, чому бабуся Віра через брак сміливості так і не стала успішною, хоча горіла грою на фортепіано все життя. Обидва оповідання дають читачеві зрозуміти, що його чекає, якщо він обере себе або піде за бажанням батьків. Підлітки можуть побачити своє відображення в персонажах та знайти в них вподобання – або ж, навпаки, усвідомити, чого вони хочуть уникнути.

Згадані фактори можуть спільно впливати на формування ціннісних орієнтацій підлітків. Однак варто пам'ятати, що вплив оповідань може бути індивідуальним і залежати від особистих характеристик та життєвого досвіду кожного читача.

З огляду на вищезазначене, постає питання доцільності застосування оповідань зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» в роботі з підлітками у ЗЗСО.

Літературні твори, зокрема оповідання, справді можуть мати значний вплив на розвиток молодої людини та на її освітні чи особистісні досягнення. Ось кілька причин, чому оповідання зі збірки є важливими в контексті діяльності сучасної школи.

1) Розвиток мови і комунікативних навичок. Читання оповідань розширює словниковий запас підлітків, допомагає їм удосконалювати навички читання та розуміння тексту. Не менш важливим є і те, що оповідання дають школярам можливість вивчити нові поняття, як наукові, так і ті, що стосуються культури та звичаїв народів світу. Для прикладу: оповідання «Чи можна побачити ангела?» («Ну, саме слово «комета» в перекладі з грецької означає «волохата», «довговолоса». Отут можете посміятися, бо середньовічні вчені щиро вірили, ніби ангели спілкуються між собою старогрецькою або латиною» [21, с. 171]) або «Штолен і гудзик» («– О, моя золота дитино, ти єдина, хто поставив правильне питання! – Анна ніжно поцілувала донечку в кучеряву голівку і переможно глянула на чоловіка. – Ми заробимо на Різдві! – Побійся Бога! Анно, ми євреї, про яке Різдво ти торочиш? – чоловік відклав прибори і витер губи серветкою» [21, с. 81]). Так юні читачі завдяки літературі вивчають нові вирази, структури речення і способи передачі ідеї. Обговорення оповідань також розвиває вміння висловлювати власну думку, аналізувати й так комунікувати зі світом.

2) Обізнаність. Оповідання дають підліткам можливість відчувати себе часткою ширшого світу, зануритися в інші епохи (оповідання «Чех» – доба Другої світової війни; «Чи можна побачити ангела», «Перша зірка» – період перебування України у складі СРСР, інші оповідання, історія яких розгортається в умовах сьогодення). Діти знайомляться з різними людьми, місцями і подіями, що сприяє формуванню толерантності до інших культур і переконань.

3) Розвиток творчості. Читання взагалі стимулює уяву підлітків і надихає їх на власну творчість. Тож вони можуть брати з оповідань нові ідеї для того, щоб творити власні історії, писати творчі роботи або ж розвивати навички написання, використовуючи інтермедіальні та інтертекстуальні зв'язки. Адже дітям складно придумати щось абсолютно нове, а переймання різноманітних текстів та досвідів розвиває підліткову фантазію та світосприйняття.

4) Окреслення моральних цінностей. Оповідання мають потужну моральну складову, яка здатна впливати на ціннісний розвиток підлітків. Вони як читачі виявляють сильних героїв, котрі демонструють важливі риси характеру.

Наприклад, Михайлик з оповідання «Під кригою» більше всього на світі любив власного дідуса і чекав на нього навіть після смерті. Хлопчик був добрий і зміг пробачити батька за те, що той свого часу не дозволяв спілкуватися з дідусем. Важливою рисою дитини була сміливість, адже не кожен уночі вийде на озеро, аби зустріти там шляхетного дракона і не злякатися. Через різноманістні ситуації в оповіданнях підлітки можуть пізнавати морально-етичні аспекти і робити відповідні висновки.

5) Розширення поля знань. Збірка оповідань «Коли сніг пахне мандаринками» розширює кругозір підлітків. Наприклад, в оповіданні «Давайся чути» є багато важливих фактів про особливості людського організму та світу («Я дізнався, що в мені поміщається дев'ятнадцять з половиною кілограмів кисню і понад п'ять кілограмів вуглецю, тобто один пакунок вугілля до шашликів» [21, с. 127]). Оповідання «Під кригою» допомагає читачеві більше дізнатися про азбуку Морзе, «Чи можна побачити ангела?» висвітлює релігійні поняття та етимологію назв небесних тіл тощо.

Існує безліч способів застосування таких оповідань у роботі з підлітками в ЗЗСО, таких, як-от: обговорення тексту, написання творів за мотивами оповідань, рольові ігри, літературні аналізи та багато іншого. Головна мета полягає у тому, щоб заохотити підлітків до читання, розвивати їхнє критичне мислення та сприяти їхньому особистісному зростанню через літературу.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши збірку підліткових оповідань «Коли сніг пахне мандаринками», можна стверджувати, що вона є важливим внеском у сучасну українську дитячу літературу. Оповідання у збірці відзначаються чітким повчальним і пізнавальним спрямуванням, вони допомагають підліткам усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між подіями та їхнім впливом на життя. Проста й сучасна мова робить тексти близькими й зрозумілими для юної аудиторії, дозволяючи реципієнтам знайти у них відображення власного досвіду та краще зрозуміти себе. Символіка та покликання до творів світової класики,

релігії, українського фольклору, музичного мистецтва та кіно роблять збірку багатогранною та інтермедіальною, сприяючи формуванню в читачів ширшого культурного кругозору.

Особливої уваги заслуговує психологічний потенціал оповідань, адже вони утверджують морально-етичні принципи, сприяють розвитку емпатії, формуванню національної свідомості та розширенню горизонту уявлень про світ і взаємини в ньому. Завдяки такій ідейно-творчій спрямованості підлітки можуть відчувати себе впевненішими в соціальних комунікаціях та отримати стимул для власного розвитку.

Оповідання збірки допомагають юним читачам формувати морально-етичні цінності, навчитися розмежовувати добро і зло, вчать бути особливими та приймати власну унікальність. Крім того, ці твори руйнують стереотипи й негативні соціальні стандарти, здатні гальмувати особистісне зростання дитини.

З огляду на педагогічний потенціал збірки, її можна вважати ефективним інструментом у роботі з підлітками в ЗЗСО. Ця книга сприяє вихованню гуманістичних цінностей читачів, формуванню їхньої національної свідомості, творчому розвитку та збагаченню словникового запасу. Таким чином, «Коли сніг пахне мандаринками» відіграє важливу роль у формуванні гармонійної та свідомої особистості підлітка.

РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОЇ ПІДЛІТКОВОЇ ПРОЗИ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Сучасна підліткова проза є невід'ємною частиною шкільної освіти, оскільки має важливу виховну й освітню функцію. Завдяки сюжетам, глибоким моральним дилемам і доступній мові підліткова література допомагає юним читачам усвідомити себе, своє місце в суспільстві та навколишньому світі, розвиваючи критичне мислення, емоційну чутливість і здатність до саморефлексії. Збірки оповідань для підлітків «Коли сніг пахне мандаринками» й «Новенька та інші історії» є літературою, яку можна і варто впроваджувати у навчально-виховний процес, оскільки вони відповідають багатьом вимогам, що висуваються до такої лектури.

Колективна збірка «Коли сніг пахне мандаринками» розкриває різноманітні аспекти життя підлітків, як-от: стосунки з батьками, друзями, вчителями, питання морального вибору, почуття справедливості, а також національної ідентичності, духовності й культури тощо. Завдяки широкій тематичній палітрі ці оповідання можуть стати основою для виховних годин, літературних обговорень та інших класних заходів, де учні можуть розглядати важливі моральні дилеми, такі як «добро і зло», «справедливість і несправедливість», а також навчатися взаємоповазі та розумінню різних культурних традицій. Вони також можуть стати основою для уроків літератури, де учні отримали б нагоду досліджувати зміст оповідань, їхню композицію, жанрові особливості тощо.

Збірка «Новенька та інші історії» так само охоплює теми соціальних стосунків, конфліктів між підлітками, проблеми булінгу, соціальної інтеграції, інші складнощі, з якими стикаються підлітки в процесі дорослішання. Оповідання здатні розвивати в учнів почуття емпатії, допомагати усвідомленню значення підтримки та взаємодії між людьми, до того ж ці твори порушують питання самовизначення, відповідальності та моральних виборів людини. Завдяки легкості викладу та чітким моральним урокам ці твори є чудовим

інструментом для обговорення з підлітками актуальних проблем і для розвитку їхнього критичного мислення. Важливою є й роль цієї літератури у розширенні соціальних горизонтів учнів, допомагаючи зрозуміти важливість толерантності та взаємоповаги у стосунках з іншими людьми.

Перспективи використання цих збірок у шкільній освіті полягають не лише у формуванні моральних якостей підлітків, але й у розвитку їхнього літературного смаку, критичного мислення та комунікативних навичок. Оповідання завдяки своїй сучасній мові та сюжетам, що відображають реалії підліткового життя, дозволяють дітям знайти себе у персонажах, зрозуміти важливість прийняття правильних рішень та адаптуватись до соціуму. Крім того, ці збірки можуть бути використані в якості основи для творчих робіт, інтерпретацій та літературних аналізів, що розвиватимуть аналітичне мислення учнів.

Упровадження сучасної підліткової прози в шкільну програму є важливим кроком до створення більш динамічної, відкритої та емоційноцентричної освітньої системи, де література не тільки передає знання, а й допомагає підліткам визначитися зі своїми поглядами на майбутнє та своє місце в ньому.

4.1. Літературна освіта як засіб формування моральних цінностей

Література як частина загальної культурної освіти є важливим інструментом формування моральних цінностей молоді. Вона не лише сприяє розвитку мовленнєвих та аналітичних здібностей, але й допомагає учням зрозуміти складні етичні концепти та соціальні проблеми, що є важливими для становлення їхньої особистості. Літературні твори транслують моральні дилеми, ставлять перед читачем складні запитання, а це дозволяє йому опрацювати власні переконання та шукати відповіді на складні виклики життя.

Моральні цінності є основою соціальних відносин та особистісного розвитку. Вони формуються під впливом середовища, сім'ї, школи, культурних традицій, а також через навчання та взаємодію з іншими людьми. Одним із потужних каналів їх передачі є література, оскільки вона відкриває перед читачем

багатий досвід людських почуттів, стосунків та вчинків. Це дозволяє йому глибше усвідомити важливість моральних принципів у повсякденному житті.

Зокрема, роль літератури у вихованні моральних якостей визнана багатьма філософами та педагогами. Іван Франко, зокрема, підкреслював, що література є важливим інструментом формування громадянських якостей людини. Він вважав, що саме через художнє осмислення реальності людина може вчитися розрізняти добре та погане, що є важливим для розвитку особистої моральної свідомості [53].

Важливою є й думка іншого відомого філософа, Аристотеля, який стверджував, що моральне виховання має відбуватися через дію та практичний досвід [2]. У цьому контексті література виступає як універсальний інструмент, оскільки через вивчення літературних творів учні можуть не лише дізнаватися про те, що правильно чи неправильно, а й на практиці застосовувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях.

У підлітковому віці літературна освіта стає особливо важливою, оскільки тоді відбувається інтенсивне становлення особистості. Літературні твори допомагають підліткам зрозуміти складні соціальні та етичні ситуації, адже вони часто зображують не лише позитивних героїв, але й їхні моральні слабкості та боротьбу з власними вадами. Це дозволяє учням більш критично ставитись до навколишнього світу та своєї поведінки, формуючи здатність до саморефлексії.

Часто, коли у класі виникає явище булінгу, підлітки та діти теоретично вже ознайомлені з його проявами, причинами та наслідками, проте це ніяк не змінює їхнє ставлення до жертви. У такому разі більшу ефективність матиме конкретний реальний приклад. Тоді учасники цькування наочно розумітимуть, що відчувають усі три сторони (жертва, кривдник, спостерігач), як себе поводити та що варто змінити. Проте як діяти, коли наявний прояв булінгу в класі використовувати буде неетично чи неефективно? Якщо вчитель, шкільний психолог чи класний керівник підкріплять засвоєну теорію учням на їх власному прикладі, вони, у більшості випадків, не зрозуміють наративів, що їм представлятимуть, оскільки учасники цькування вже є упередженими в своїх

думках і поглядах. Часто підлітки не можуть критично оцінити ситуацію, тим паче, враховуючи той факт, що вони лише формують свої цінності та погляди на життя. Тоді ж доречно буде використовувати підліткову літературу, яка містить переважну частину сюжетів та сценаріїв розвитку булінгу, проте зорієнтована саме на вирішення такого конфлікту. Саме це і є основною вимогою від літератури для школярів: показати цькування збоку, описати почуття та емоції всіх сторін, запропонувати шлях розв'язання проблеми, а в майбутньому алгоритм її уникнення.

Зокрема, сучасні підліткові збірки оповідань, як-от «Новенька та інші історії» і «Коли сніг пахне мандаринками» є чудовими прикладами того, як літературна освіта може впливати на формування моральних цінностей у підлітків. В обох цих збірках розглядаються важливі соціальні теми, такі як булінг, взаємини з батьками, інклюзія, відповідальність та дружба. Читачі мають змогу побачити, як різні персонажі стикаються з моральними виборами та які наслідки це має для них та оточуючих.

Ці збірки дають підліткам можливість порівняти власні переживання з переживаннями героїв, зрозуміти, що вчинки мають наслідки – як позитивні, так і негативні. Вони навчають розуміти складність моральних рішень, вчать співчуття до інших, а також дають простір для самовираження та розвитку власних переконань.

Наприклад, в одному з оповідань збірки «Коли сніг пахне мандаринками» описується ситуація, коли Остап – один із головних персонажів, зіткнувшись з моральною дилемою, приймає рішення допомогти Яні, навіть попри особисті інтереси: «– Слухай, – Мишко штовхнув Остапа ліктем у бік і зашепотів: – Чого ми туди премся? Сліди їй показали – тепер хай сама свою здихлю шукає.

– Та ми наче винні... – невпевнено промовив Остап.» [21, с. 69]. Це і є прикладом того, як література може мотивувати підлітка на добрі вчинки, навчити емпатії та розуміння важливості морального вибору.

У шкільній освіті важливе місце займає виховання моральних цінностей через літературу. Використання збірок «Коли сніг пахне мандаринками» та

«Новенька та інші історії» дозволяє педагогам створювати ситуації для обговорення дилем та етичних виборів. Це сприяє їхньому емоційному та моральному розвитку. За допомогою літератури можна також навчити учнів аналізувати ситуації, в яких опиняються герої творів, та порівнювати їх із реальним життям.

4.2. Практичні підходи до інтеграції підліткової прози в навчальні програми

Сучасна література має потужний виховний потенціал, оскільки дозволяє учням не лише засвоювати знання про історію, культуру та мораль, але й розвивати критичне мислення, емоційний інтелект і соціальну відповідальність. У цей процес важливо включити підліткову прозу, оскільки вона не тільки захоплює школярів, але й допомагає віднайти власні моральні орієнтири, що є необхідними для успішної інтеграції в соціум.

Підліткова проза є не просто розважальним чи емоційним контентом, але й джерелом для рефлексій самопізнання. Вона ставить перед юними читачами важливі етичні питання, пропонує різноманітні сценарії розвитку подій і наслідків рішень персонажів. Це дозволяє учням осмислити вибір, з якими вони стикаються в реальному житті.

Використання підліткової прози в навчальних програмах також є важливим інструментом для розвитку емоційного інтелекту. Сучасні оповідання, зокрема ті, що входять до збірок «Коли сніг пахне мандаринками» і «Новенька та інші історії», виводять на перший план емоційні переживання персонажів, їхні внутрішні конфлікти, а також взаємодію з іншими людьми. Це дає можливість молодим читачам розвивати здатність до співпереживання та емоційного відгуку на ситуації, що зображуються в книгах.

Психолог Деніел Голман, автор концепції емоційного інтелекту, стверджує, що здатність до саморегуляції емоцій, а також до розпізнавання емоцій інших людей є критично важливими для особистісного розвитку та успішної взаємодії в суспільстві [10]. Літературні твори, де детально змальовано емоційні стани

персонажів, дозволяють підліткам не тільки краще зрозуміти внутрішній світ інших людей, але й навчитися правильно реагувати на емоційні ситуації у своєму реальному житті.

Для інтеграції підліткової прози в навчальний процес важливо розробити відповідну методологію, що дозволить педагогам використовувати ці твори з максимальною користю. Один із ключових аспектів – це включення підліткової прози в різні етапи навчального процесу, починаючи від позакласних читань до завдань на аналіз та обговорення цих оповідань безпосередньо на уроках чи класних годинах.

Пропонуючи підліткам твори для читання, варто акцентувати увагу на таких аспектах, як моральні конфлікти, розвиток персонажів та їхні емоційні реакції. Для цього вчителі можуть створювати завдання, які сприяють обговоренню цих питань. Наприклад, у разі вивчення оповідань зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» учні можуть провести дискусію про відповідальність, дружбу і доброту на основі оповідання «Термін придатності снігу». Вчитель може запропонувати завдання, які стосуються того, як герої справляються з дилемами і чи могли б вони, читачі, самі діяти по-іншому.

Наприклад, завдання 1: Робота з текстом і рефлексія

Прочитайте уривок про бажання Сашка замовити сніг у святого Миколая. Відповідайте на запитання:

1. Чому Сашко вирішив замовити саме сніг?
2. Які емоції він відчував під час спілкування з кур'єром?
3. Чи було це замовлення для нього важливим? Чому?

Напишіть короткий відгук: як ви гадаєте, що відчуває людина, коли її бажання здійснюються?

Завдання 2: Творче завдання: "Моє бажання до святого Миколая"

Уявіть, що вам випала можливість попросити щось у святого Миколая. Напишіть листа, де ви описуєте своє бажання:

- Що саме ви хотіли б отримати?
- Чому це для вас важливо?

- Як би це вплинуло на вас або інших людей? Наприклад, чи могли б ви, як Сашко, придумати щось корисне для інших?

Завдання 3: Дискусія: "Як уникнути насмішок у класі"

В оповіданні однокласники сміялися з бажань інших. Обговоріть у групі:

1. Як ви почувалися б на місці Сашка?
2. Що можна зробити, якщо в класі починають когось висміювати?
3. Чому важливо підтримувати однокласників замість того, щоб насміхатися?

Наприкінці створіть правила дружньої комунікації для вашого класу.

Ці завдання розвивають емоційну чутливість, уяву та вміння будувати здорові стосунки в колективі.

Крім того, значну роль у процесі інтеграції сучасної підліткової прози відіграють міждисциплінарні зв'язки. Підліткові твори можуть бути використані не тільки на уроках літератури, але й на заняттях з інших предметів, таких як історія, психологія чи соціологія. Наприклад, теми, що стосуються війни, національної ідентичності, відповідальності та прав людини, можуть бути пов'язані з уроками історії, а саме: «Світлина», «Несподівані дари», «Чех», «Штолен і гудзик», «Марія, яка не любила Різдво», «Коли сніг пахне мандаринками». Внаслідок такого підходу підлітки мають змогу побачити тісний зв'язок між літературними творами і реальними життєвими ситуаціями, що підвищує їхню зацікавленість та мотивує до глибшого вивчення предметів.

У колективній збірці «Коли сніг пахне мандаринками» зображено події як Другої світової війни, так і періоду АТО. А сьогодні, коли повномасштабна війна торкається багатьох людей, підлітки можуть знайти своєрідну підтримку в цих оповіданнях. Хоч книга і видана у 2020 році, тобто ще до початку повномасштабного вторгнення, вона однаково описує ситуації, пов'язані з військовими діями та втратою дому для значної частки людей, тож в актуальності

використання цього ресурсу не потрібно сумніватися вчителям, до прикладу, історії.

Також варто активно залучати учнів до обговорення прочитаних творів завдяки організації класних годин, дебатів, рольових ігор або написання есе, в яких підлітки зможуть висловити власну думку щодо моральних питань, які порушуються у збірках. Твори зі збірки «Новенька та інші історії» будуть доцільнішими для опрацювання соціальних тем, як-от: стосунки з батьками, перша закоханість, булінг у класному середовищі, інклюзія тощо. Тоді як колективну збірку «Коли сніг пахне мандаринками» легше інтегрувати до міжпредметної діяльності.

4.3. Сучасна підліткова проза як засіб боротьби з булінгом та підвищення психологічної стійкості учнів

Проблема булінгу залишається актуальною для сучасної школи. За даними ЮНІСЕФ, близько 30% підлітків у всьому світі стикаються з різними формами цькування. Література є одним із найбільш ефективних засобів боротьби з цією проблемою, оскільки вона створює безпечний простір для обговорення чутливих тем.

У збірці «Новенька та інші історії» увага авторки зосереджується на тематиці відторгнення та дискримінації, з якими стикаються нові учні у шкільному колективі (йдеться про оповідання «Новенька», «Протест», «Відважний капітан Макс», «Катка», «Дівчача дружба», «Подарунок на святого Миколая», «Теплий-теплий сніг», «Справжній друг», «Біла ворона», «Пізній дзвінок», «Зрада», «Незнайомка з тринадцятої квартири»). Кожне з них розкриває явище булінгу, проте у різних життєвих ситуаціях та за різних умов. Кожне з них може бути інтерпретоване на уроках, виходячи з ситуації, яка складається у класі (якщо цькування вже присутнє в освітньому середовищі) або ж опрацьоване з метою запобігання (якщо у класі сприятливі умови). Для цього, на нашу думку, буде доречно використовувати оповідання «Пізній дзвінок», оскільки це один із найбільш яскравих прикладів, що демонструє деструктивні наслідки явища, а

також емоції та переживання, які доводиться проживати жертвам. Головна героїня Лідка стикається з булінгом через те, що не відповідала «нормам» та «стандартам», які прийняло її шкільне середовище: «Про Лідку казали, що вона з неблагополучної сім'ї. Часто дівчата у Лідки за спиною тихцем зневажливо підсміювались з неї, бо їй бракувало охайності й смаку, бо носила вона завжди засмальцьовані джинси і светри з чужого плеча, недбалу зачіску, кепсько навчалася й прогулювала уроки. В нашому класі їй не довіряли й завжди надійно ховали свої мобільні телефони та плеєри» [5, с. 34]. Однак, зрештою, Лідка була єдиною чуйною та уважною дівчинкою у класі, яка переймалася долею Аркаші. Оповідання досконало передає переживання головної героїні: «– Послухайте ви, всі, перш ніж когось звинувачувати... – заговорила вона, і голосу її ми не впізнали. – Та вам усім завжди було байдуже до нього! Є Аркаша сьогодні в школі чи нема – все одно! А що, хтось відвідав його хоч раз, коли він хворів? Підтримав, коли помер його тато?» [42, с. 34-35]. Оповідання завершується рефлексією класу над ситуацією, яка склалася, адже поверхнєве враження про підлітків часто буває оманливим і не варто ставитися упереджено до однокласників, поки не дізнатися про їхні обставини та почуття. Цей текст можна вивчати на уроках літератури у 7 класі, адже персонажам по 12-13 років. Тож учням так буде легше впізнати себе. Можна виконати завдання у формі рольової гри, де клас було б поділено на 2-3 групи до 10 школярів. Після прочитання твору групі варто було б обговорити питання:

1. Чому, на вашу думку, Лідка вирішила звернутися за підтримкою саме до оповідачки, хоча вони не були подругами? Які почуття могли керувати Лідкою у цей момент?
2. Як змінилися почуття оповідачки після того, як вона дізналася про події з Аркадієм? Що вона могла б зробити інакше, щоб допомогти Лідці?
3. Як ви вважаєте, як Аркадій почувався серед однокласників, які його постійно ігнорували або насміхалися? Чому, попри це, він знайшов підтримку в Лідці?

4. Чи було щире каяття у класі після того, що сталося з Аркадієм?

Як ви думаєте, чи діти справді змінили своє ставлення до нього, чи це було лише тимчасове відчуття провини?

Кожен з учнів, отримавши свою роль, може спробувати запропонувати інший сценарій розвитку подій з урахуванням відповідей.

Цей твір дає зрозуміти, що навіть у складних ситуаціях можна знайти шляхи до порозуміння, якщо діяти сміливо та відкрито. Такий фінал дає змогу реципієнту не просто перенестись у світ оповідання, а й відрефлексувати ситуацію, з якою стикається значна частка дітей в освітньому середовищі.

Оповідання зі збірки «Коли сніг пахне мандаринками» також торкається теми взаємин між підлітками. Однак провідною тут є проблема війни. Разом з тим у кожному тексті прослідковується тематична лінія, зосереджена на дусі Різдва і зимового дива. Наприклад, можна розглянути оповідання «Марія, яка не любила Різдва». Особливо актуальною тема буде для дітей та підлітків, які пережили втрати під час війни або ж є дітьми військових, адже головні герої Марійка та Андрій саме з таких сімей: «— А мій тато обіцяв подарувати новий телефон, але мама не пускає мене до нього. — Чому? — Бо каже, що це окупована територія і зі мною може щось трапитися. Тому я з нею не розмовляю.» [21, с. 72]. На основі цього оповідання учні матимуть змогу принаймні мінімально відчувати те, що пережили їхні однокласники. Батько Марії загинув на війні, тож оповідання яскраво зображує, що відчуває головна героїня: «— Краще б він був живий, ніж герой, — злісно промовила Марія і заплакала» [21, с. 73]. Попри це оповідання дає зрозуміти, як важливо підтримувати військових: «— О, то ти Ірин син? Передавай мамі вітання і подяку! Якби не вони, складно нам було б, — сказав Віталій, — ці сітки рятують нас від ворожих розвідників і захищають від обстрілів. — А я завжди думав, що ті сітки нікому не потрібні, — мовив Андрій. — Ти що, вони ж маскують нас від ворога, вони магічні — як шапка-невидимка. Коли почалася війна, у нас майже нічого не було. І це так круто, що волонтери придумали плести ці сітки зі старої тканини і різних ганчірок. Мамі твоїй і всім волонтерам — велика шана» [21, с. 74]. Ці історії вчать підлітків співпереживанню, розумінню інших і

відповідальності за свої вчинки. Ось варіанти завдань, які можна запропонувати на виховній годині:

Завдання 1: Створення «Кола підтримки»

- Уявіть, що ви є однокласниками Марії. У групах по 4-5 учнів розробіть план підтримки дітей, чиї батьки зараз на фронті або загинули, як батько Марії.
- Подумайте, що можна робити щодня: дружні розмови, допомога у навчанні, участь у заходах. Запишіть ваші ідеї на плакаті у формі сонця: в центрі – Марія, а навколо промені – ваші пропозиції.

Завдання 2: Рольова гра «Сюрприз для героя»

Відтворіть частину оповідання, де Андрій і Марія вирішують влаштувати святкову вечерю. Кожна група отримає роль:

- Марія та Андрій: обговорюють, як організувати сюрприз;
- Волонтери: розповідають, як допомогти воїнам на фронті (наприклад, через виготовлення сіток чи збирання гуманітарної допомоги);
- Сусідка Марія Петрівна: пояснює, як можна долучитися до спільного святкування навіть дітям.

Завершити гру пропонуємо спільною колядкою або придуманням власного привітання для сімей воїнів.

Завдання 3: Проєкт «Подарунок для воїнів»

Створіть колективну ідею для підтримки воїнів:

- Волонтерські листівки: намалюйте або напишіть побажання для тих, хто зараз на фронті.
- Збір подарунків: подумайте, що може підняти дух військових. Це можуть бути листи, малюнки, корисні речі.

Вкінці можна зняти відеозвернення до воїнів з подякою.

Після виконання завдань варто провести рефлексію:

1. Чому важливо підтримувати тих, хто переживає втрату або чия сім'я безпосередньо пов'язана з війною?

2. Що ви дізналися нового про себе, працюючи над завданнями?
3. Як такі дії допомагають будувати дружбу та згуртованість у класі?

Такі завдання сприяють розвитку емпатії, соціальної відповідальності та командної роботи.

Сучасна підліткова проза сприяє розвитку психологічної стійкості, демонструючи героїв, які успішно долають складні життєві ситуації. Згідно з концепцією бібліотерапії, літературні твори можуть бути ефективним інструментом для зміцнення емоційної витривалості, адже вони допомагають впоратися з переживаннями та проєктують позитивні моделі поведінки [11].

У збірці «Коли сніг пахне мандаринками» герої стикаються з викликами, такими як самотність, втрата, непорозуміння з однолітками чи батьками. Завдяки цьому читачі можуть ідентифікувати себе з героями та засвоїти важливі уроки, які допоможуть їм подолати подібні труднощі у власному житті. Наприклад, в оповіданні «Різдвяне диво» герой, попри цькування через матеріальне становище, вчиться знаходити підтримку у своїй родині та друзях.

Збірка «Новенька та інші історії» пропонує приклади героїв, які навчаються боротися з упередженнями і страхами. На основі оповідання «Конкурс краси» учні можуть зрозуміти, як важливо мати позитивний соціальний контакт і розвивати самооцінку, як і Софія – головна героїня, що зазнала булінгу через зовнішність, зрештою, знаходить упевненість у собі завдяки підтримці однолітків і вчительки.

Практичні підходи до використання підліткової прози у боротьбі з булінгом:

1. Читання і обговорення в класі: Вчителі можуть організовувати читання й обговорення оповідань, які зображують проблеми булінгу. Наприклад, після прочитання твору зі збірки «Новенька та інші історії» вчитель може поставити учням запитання: «Що відчуває герой, який стикається з булінгом? Як би ви діяли на його місці?»

2. Рольові ігри: Учні можуть розігравати ситуації, зображені у творах, і пропонувати різні шляхи вирішення конфліктів. Це допоможе їм краще зрозуміти, як діяти у випадках булінгу.

3. Інтеграція з іншими предметами: тематику булінгу можна поєднувати з темами, що стосуються соціології, психології або громадянської освіти. Наприклад, після аналізу твору учні можуть розробити власний «план дій проти булінгу» для своєї школи.

4. Творчі завдання: Після прочитання творів учні можуть написати свої історії, де головні герої долають складнощі або допомагають іншим. Це сприятиме розумінню важливості толерантності й підтримки одне одного.

4.4. Методики формування емоційного інтелекту через сучасну підліткову прозу

Емоційний інтелект є ключовою компетенцією сучасних підлітків. Його формування сприяє розвитку емпатії, саморегуляції та ефективної взаємодії з оточенням [12]. Підліткова література, яка висвітлює емоційні дилеми, є дієвим інструментом для розвитку цих навичок, оскільки дозволяє школярам ідентифікувати свої почуття та вчитися працювати з ними.

Збірки «Новенька та інші історії» Оксани Сайко та «Коли сніг пахне мандаринками» містять сюжети, які торкаються глибинних емоційних переживань підлітків. Ці твори охоплюють широкий спектр емоційних дилем, дозволяючи школярам ідентифікувати власні почуття, розуміти інших і розвивати емпатію. Наприклад, в оповіданні Оксани Сайко «Новенька» авторка зображено проблему соціалізації, адже головна героїня Тереза стикається з булінгом через свою інакшість. Через конфлікт між Терезою та її однокласниками підлітки дізнаються, як важливо не засуджувати людей за їхні особливості, а сприймати їх із розумінням. Це дозволяє читачам замислитися над тим, як їхня поведінка може впливати на оточення. Тоді як оповідання «Протест» розкриває емоційну дилему через несправедливе ставлення вчителя до учениці. Авторка показує, як герої

намагаються вирішити ситуацію, об'єднуючись проти агресії дорослого. Це допомагає молоді усвідомити цінність підтримки однолітків у складних ситуаціях.

Колективна збірка «Коли сніг пахне мандаринками» також пропонує багатий спектр історій, які акцентують увагу на важливості родинних цінностей, дружби та першого кохання. Наприклад, в оповіданні «Очі-гудзики» порушено тему братерства і взаємної підтримки у важких обставинах. Ця розповідь навчає підлітків цінувати близьких і не соромитися виражати свої почуття.

Сюжети, представлені в оповіданнях цих збірок, навчають школярів розпізнавати та називати свої емоції, аналізувати поведінку інших, а також бачити зв'язок між почуттями та діями. Вони не лише захоплюють, але й сприяють розвитку особистості, допомагають підліткам краще зрозуміти себе і світ навколо. Емоційні дилеми в цих текстах активують когнітивний дисонанс у читачів, що стає поштовхом до осмислення власного досвіду та розвитку емпатії.

Робота над розвитком емоційного інтелекту в учнів потребує ретельно підібраних завдань, які не лише сприяють кращому розумінню художніх текстів, а й допомагають підліткам усвідомлювати власне «Я», аналізувати їх і вчитися взаємодіяти з оточенням. Нижче наводимо кілька прикладів таких завдань, заснованих на сюжетах збірок «Новенька та інші історії» Оксани Сайко та «Коли сніг пахне мандаринками»:

1. Емоційна карта персонажа. За допомогою цієї вправи можна навчити учнів аналізувати емоції героїв і пов'язувати їх із подіями сюжету.

Завдання: Під час читання оповідання учням пропонують скласти карту емоцій головного героя. Наприклад, у творі «Теплий-теплий сніг» школярі визначають, які почуття переживає Леся (сором, розчарування, радість) у ключових моментах тексту. Учні також можуть проаналізувати, як поведінка інших персонажів могла змінити ці емоції. Або ж створити карту особистості героя, зазначивши його риси характеру, сильні й слабкі сторони, улюблені заняття та ключові емоції. Наприклад, для героя Ігоря із «Новенька» можна

зазначити: імпульсивність, бажання бути лідером, невміння висловлювати симпатію.

2. Рефлексивне письмо. Завдяки цій вправі можна сприяти розвитку емпатії через творчі роздуми.

Завдання: Учням пропонують написати листа від імені одного з героїв твору. Наприклад, уявити, що Тереза з оповідання «Новенька» звертається за підтримкою до друга або однокласника. Лист має включати розповідь про її емоції та прохання про допомогу. Це дозволяє підліткам уявити себе на місці героя, а також спонукає до усвідомлення важливості підтримки.

3. Рольові ігри. Виконуючи цю вправу, учні можуть розвивати навички спілкування та вирішення конфліктів.

Завдання: Розіграти сцену примирення між персонажами. Наприклад, запропонувати учням створити діалог між Іванкою та Риткою з оповідання «Гаманець», де Ритка просить вибачення за свою поведінку. Учні можуть імпровізувати або підготувати сценарій, у якому обидві героїні знаходять компроміс і розв'язують конфлікт.

4. «Щоденник емоцій». Ця вправа може допомогти учням навчитися розпізнавати й описувати свої емоції.

Завдання: Пропонується вести щоденник, у якому учні записують свої почуття після читання кожного оповідання. Наприклад, після оповідання «Протест» вони можуть відповісти на такі запитання: «Що я відчував/ла під час читання?», «Чи були моменти, які мене засмутили або надихнули?», «Як би я повадився/поводилася на місці героїв?».

5. Пошук альтернативних рішень. Метою вправи є навчити учнів бачити різні шляхи розв'язання конфліктів.

Завдання: Після аналізу сюжету учні пропонують для героїв альтернативні дії. Наприклад, під враженням твору «Зрада» школярі можуть запропонувати, як Лада мала б діяти, щоб уникнути конфлікту між її однокласниками та Арсеном. Обговорення таких рішень розвиває критичне мислення та допомагає учням шукати конструктивні способи вирішення конфліктів. Або ж учні в групах

розігрують варіанти альтернативного розвитку подій у формі сценки. Наприклад, як би завершилася історія в «Зраді», якби Лада відкрито підтримала Арсена з самого початку.

6. Обговорення в групах. Завдяки цій відомій і популярній вправі школярі можуть розвивати комунікативні навички та вміння висловлювати свою думку.

Завдання: Під час уроку учні діляться на групи й обговорюють емоційну дилему з певного оповідання. Наприклад, під враженням твору «Очі-гудзики» вони з'ясовують, як сестри вирішують свої конфлікти, і аналізують, чи можна було б уникнути їхніх конфліктів. Згодом групи представляють свої висновки класові.

7. Створення тематичних плакатів. Це допоможе закріпити вміння аналізувати емоції та поширювати культуру підтримки.

Завдання: Учні створюють плакат, що зображає емоційний стан персонажів у різних ситуаціях. Наприклад, можна намалювати «шкалу настроїв» для героїв збірки. Це не лише творчо, але й сприяє кращому запам'ятовуванню інформації.

8. Історії на основі реального досвіду. Виконуючи цю вправу, учні навчаться застосовувати отримані знання у власному житті.

Завдання: Після прочитання оповідання (наприклад, «Катька») учням пропонують написати коротку історію зі свого життя, яка схожа за емоційною складовою з певним твором. Це допомагає перенести аналіз художнього тексту в реальну площину.

9. Візуалізація конфліктів у творі. Таким чином можна навчити учнів розрізняти типи конфліктів і оцінювати їхній вплив на емоційний стан героїв.

Завдання: Побудувати «схему конфлікту», вказавши, хто з ким вступав у суперечку, назвати причини конфлікту та можливі шляхи його вирішення. Для прикладу, на основі оповідання «Протест» описати конфлікт між учителем і учнями.

10. Емоційний словник твору. Він допоможе збагачувати емоційний лексикон учнів.

Завдання: Під час читання твору школярі виписують усі слова, які передають емоції героїв (наприклад, злість, щастя, тривога). Потім вони обговорюють значення цих слів і наводять приклади з тексту.

11. Діаграма причин і наслідків. Завдяки цій вправі можна допомогти учням усвідомити взаємозв'язок між подіями та емоціями.

Завдання: Школярі створюють діаграму, на якій показують, як певна подія в творі вплинула на емоційний стан персонажів і до чого це призвело. Наприклад, опис в оповіданні «Катка» того, як глузування однокласників вплинули на героїню.

12. Інтерв'ю з героєм. Вправа розвине здатність до емпатії завдяки творчому підходу.

Завдання: Учні готують запитання, які він хотів би задати героєві твору. Наприклад: «Що ти відчував, коли тебе висміювали?» або «Як ти вирішив пробачити своїх кривдників?». Відповіді учні дають, уявляючи себе на місці персонажа.

13. Пошук емоційних паралелей. Метою вправи є навчити учнів знаходити схожі емоційні ситуації у своєму житті.

Завдання: Після аналізу оповідання школярі записують випадки зі свого життя, які викликали подібні почуття. Наприклад, роздуми про те, як вони відчували себе в ситуаціях несправедливості чи підтримки.

14. Створення «емоційної мозаїки» може допомогти візуалізувати різноманітність емоцій, які викликає текст.

Завдання: Кожен учень вибирає одну ключову емоцію, пов'язану з певним епізодом твору, і створює ілюстрацію або опис до неї. Пізніше всі «емоційні шматочки» збираються в один спільний плакат.

15. Вправа «Як сказати інакше» може навчити учнів висловлювати емоції конструктивно.

Завдання: Обговорити моменти з тексту, де персонажі висловлювали емоції агресивно чи недоцільно. Наприклад, на матеріалі твору «Новенька» аналізувати, як Ігор міг би спілкуватися з Терезою, щоб не завдати їй болю.

16. Аналіз невербальної комунікації. Завдяки цій вправі школярі звернуть увагу на невербальні прояви емоцій.

Завдання: Знайти в тексті приклади невербальної поведінки персонажів (жести чи дії) і проаналізувати, як вони передають емоційний стан героїв.

Ці завдання, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту учнів, відкривають перед учителем безліч можливостей для вдосконалення навчального процесу. Насамперед вони дозволяють глибше залучати школярів до аналізу художніх текстів, роблячи уроки літератури більш цікавими та значущими. Через взаємозв'язок між подіями творів і власним життєвим досвідом учнів учитель допомагає їм не лише розуміти художні образи, а й осмислювати свої емоції.

Такі завдання сприяють формуванню гармонійного середовища в класі, адже підлітки вчать ставитися до однокласників із розумінням і повагою. Це значно зменшує кількість конфліктів і зміцнює дружні стосунки в колективі. Учні, яких зацікавлюють творчі та інтерактивні форми роботи, стають більш мотивованими і активними під час уроків. Також учитель отримує можливість краще зрозуміти емоційний стан кожного школяра, підтримуючи тих, хто цього потребує, і створюючи сприятливі умови для їхнього розвитку.

Окрім цього, завдання на аналіз емоцій героїв і пошук альтернативних рішень складних ситуацій розвивають критичне мислення учнів, вчать їх оцінювати події та приймати зважені рішення. Завдяки таким урокам школярі не лише стають уважнішими до своїх почуттів, але й навчаються підтримувати інших, що формує з них чуйних, відповідальних громадян. Для вчителя це можливість поєднати традиційне навчання з виховною складовою, створюючи уроки, які не просто інформують, а змінюють світогляд учнів.

Однак варто пам'ятати, що ці завдання будуть ефективні за умови, що вчителі насамперед створять у класі сприятливу, комфортну та безпечну атмосферу, де жоден учень не боїтиметься висловити свою думку та доводити власну позицію. Усі уроки на таку тему повинні супроводжуватися презентаціями та використанням інтерактивних інструментів, як-от: Mentimeter, Kahoot, MindMup, Miro, зображення, згенеровані штучним інтелектом тощо.

Окрім цього, оптимальним рішенням стало б запрошення шкільного психолога на 5-10 хвилин уроку, аби він мав змогу розповісти про явище цькування та протидію йому як кваліфікований спеціаліст. Зрештою, кожне заняття має бути персоналізованим для учнів. При підготовці уроку потрібно використовувати індивідуальний підхід для школярів.

Висновки до розділу 4

Освіта на основі літератури виступає важливим засобом формування моральних цінностей, сприяючи гармонійному розвитку юної особистості. Сучасні збірки оповідань для підлітків («Коли сніг пахне мандаринками» та «Новенька та інші історії») відіграють ключову роль у цьому процесі. Вони надають учням можливість зануритись у складний світ людських стосунків, зрозуміти наслідки своїх вчинків і розвинути критичне мислення щодо етичних і моральних питань.

Через емоційно насичені сюжети та різнопланових персонажів такі тексти створюють унікальний простір для роздумів і саморефлексії. Підлітки, ідентифікуючи себе з героями, можуть аналізувати їхні помилки, успіхи та життєві вибори, що сприяє формуванню морально зрілих особистостей. Інтеграція підліткової прози у шкільні програми розширює горизонти учнів не лише в академічному, але й у соціальному аспектах, допомагаючи їм знайти правильні моральні орієнтири, які стануть основою їхнього подальшого життя.

Крім того, література відіграє важливу роль у вирішенні актуальних проблем шкільного середовища, зокрема боротьби з булінгом. Збірки «Коли сніг пахне мандаринками» і «Новенька та інші історії» ілюструють складнощі, з якими стикаються підлітки, демонструють шляхи подолання цькування та допомагають школярам розвинути емпатію та самооцінку. Їхнє використання у навчальному процесі сприяє формуванню толерантності, розвитку навичок конструктивного вирішення конфліктів і створенню дружньої атмосфери в колективі.

Сучасна підліткова проза є унікальним ресурсом для формування емоційного інтелекту. Завдяки інтеграції таких творів у навчальний процес школярі отримують не лише літературну, а й психологічну освіту, що допомагає їм краще розуміти себе та інших.

Таким чином, сучасна підліткова проза є надзвичайно ефективним інструментом для виховання морально свідомих громадян, здатних критично мислити, співпереживати іншим і протистояти життєвим викликам. Її інтеграція в освітній процес не лише збагачує учнів знаннями, але й розвиває їхні емоційні, соціальні та етичні якості, що є надзвичайно важливим у сучасному суспільстві.

ВИСНОВКИ

Сучасна українська підліткова проза є багатогранним феноменом, що має значний вплив на формування суспільної свідомості юного покоління. Її здатність інтегрувати в собі елементи мистецтва, педагогіки, психології та соціології робить її потужним інструментом розвитку підлітків. Твори, зокрема такі, що вміщені у збірках «Новенька та інші історії» і «Коли сніг пахне мандаринками», відіграють важливу роль у процесі адаптації підлітків до соціальних змін, допомагають їм осмислювати життєві виклики та формувати власні морально-етичні засади.

Дослідження сучасної підліткової прози підтверджує її здатність глибоко впливати на свідомість підлітків. Сюжети творів часто спрямовані на розв'язання актуальних соціальних проблем, таких як булінг, родинні конфлікти, інклюзія та становлення особистості. Через ідентифікацію з героями підлітки мають змогу осмислити власні переживання, розвинути емпатію та навчитися приймати важливі життєві рішення. Завдяки емоційній насиченості, доступності текстів і психологічній достовірності персонажів проаналізовані твори для підлітків стають ефективним засобом формування морально зрілої особистості.

Особливу увагу привертає внесок у літературу таких авторів, як Оксана Сайко, які вдало поєднують традиційні та інноваційні підходи у своїх творах. Її збірка «Новенька та інші історії» демонструє здатність авторки торкатися табуйованих раніше тем, таких як гендерна ідентичність, соціальна справедливість і критичне осмислення родинних стосунків. Ці твори сприяють не лише вихованню моральних якостей, а й розширенню культурного горизонту учнів. Сказане стосується і колективної збірки оповідань «Коли світ пахне мандаринками».

Інтеграція сучасної підліткової прози в освітній процес є актуальним і необхідним кроком у розвитку літературної освіти. Такі твори сприяють не лише пізнавальному розвитку учнів, але й формуванню у них емоційної стійкості, здатності до співпереживання та критичного мислення. Вони також допомагають вирішувати нагальні проблеми, що виникають у шкільному середовищі, зокрема

створення дружньої атмосфери, подолання цькування та формування навичок конструктивного вирішення конфліктів.

Гендерний аспект у підлітковій прозі заслуговує на окрему увагу, оскільки він є важливим елементом виховання рівності та поваги до різноманітності. Оповідання, що звертаються до питань жіночої та чоловічої ідентичності, виховують у молоді здорове ставлення до гендерної рівності, сприяють формуванню толерантності та розуміння людської унікальності.

Педагогічний потенціал сучасної підліткової прози є надзвичайно цінним для ЗЗСО. Твори, такі як збірки Оксани Сайко чи аналізована колективна робота, можуть бути використані під час виховних годин, уроків літератури та позакласних заходів. Завдяки своїй доступності, сюжетній насиченості та морально-етичному змісту вони стимулюють активне обговорення, допомагають учням усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та їхніми наслідками, а також розвивати навички критичного мислення та рефлексії.

Загалом сучасна підліткова проза має величезний потенціал для виховання свідомого, морально зрілого покоління. Вона не лише навчає підлітків розуміти світ, але й формує їхні уявлення про добро і зло, соціальну відповідальність і емпатію. Інтеграція такої літератури в освітній процес сприятиме гармонійному розвитку особистості, здатної адаптуватися до викликів сучасного світу. Твори українських авторів, зокрема Оксани Сайко і тих авторів, що надрукувались у колективній збірці «Коли світ пахне мандаринками», демонструють глибину та потенціал підліткової прози для розвитку суспільної свідомості та виховання морально свідомих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєва Т. Аналіз художнього тексту. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38271/58-Alekseeva.pdf?sequence=1> (дата звернення 25.03.2022).
2. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. В. В. Ставнюк. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
3. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс, 2011. 52 с.
4. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013. – С. 3.
5. Булінг. URL: <https://pntl.edu.vn.ua/images/bullying/index.html> (дата звернення: 07.12.2021).
6. Бібліотерапія для дітей: оповідання, байка, казка. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/develop/475/> (дата звернення: 14.06.2023).
7. Веремійчук С. Літературно-художній аналіз URL: <https://vseosvita.ua/library/literaturno-hudoznij-analiz-54436.html> (дата звернення 27.03.2022).
8. Виховна година як одна з форм виховної роботи. URL: <https://naurok.com.ua/vihovna-godina-yak-odna-z-form-vihovno-roboti-164747.html> (дата звернення 17.04.22).
9. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannyabulinguu-zakladah-osviti/> (дата звернення: 26.01.2022).
10. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. с.-л. Гумецька. Харків : Віват, 2020. 512 с.
11. Данілевська Н. Літературна терапія як засіб покращення психічного стану людей у кризових ситуаціях. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcgclclefindmkaj/https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/278.pdf> (дата звернення: 03.09.2024).

12. Дячук Н. В., Криворучко Т. В., Свиридчук Т. В. Психологічний портрет як спосіб розкриття сутності художніх образів. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28935/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0.pdf> (дата звернення: 27.03.2022).

13. Єфремова Г. Л. Шкільний булінг: специфіка та особливості прояву. Педагогічна майстерня. 2017. № 8. С. 14–19.

14. Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. Година класного керівника, виховна година. URL: <http://zakinppo.org.ua/onlajndovidnik-klasного-kerivnika/vihovni-tehnologii-ta-formi-roboti/1261-godina-klasного-kerivnika-vihovna-godina> (дата звернення 17.04.2022).

15. Закалик Г.М., Войцеховська О.В., Шувар Н.М. Булери та жертви булінгу як соціально-психологічна проблема безпеки особистості в освітньому просторі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. № 1, Т 2. С. 124–130.

16. Качак Т. Б. Подолання тематичних табу у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва: постколоніальна практика 2015. URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/275> (дата звернення 28.03.2024).

17. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва на початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.

18. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 352 с.

19. КЛЮЧ - Від припущення до визначення: підліткова література / література для юнацтва. *Головна сторінка Національної бібліотеки України для дітей.* URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/89> (дата звернення: 29.11.2024).

20. Книга року-2014 : бюл. соціол. служби. Вип. 28. Нац. б-ка України для дітей ; автор-уклад. О. В. Безручко. Київ, 2015. С. 5.

21. Коли сніг пахне мандаринками [Текст] : збірник оповідань. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. 328 с.

22. Композиція художнього твору. Сюжет і позасюжетні елементи. URL: <http://lv.testportal.gov.ua:82/traneeLitr/HTML/compose.html> (дата звернення: 25.03.2022).

23. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : Паіс, 2005. 368 с.

24. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. С. 84-93.

25. Лист О. В. Сайко до Парасковії-Жанни Михайлівни Сідак від 12.05.2022.

26. Лихацька В. М. Новорічні дива: розкриття важливих сімейних цінностей у збірці "коли сніг пахне мандаринками. Українська література в просторі культури і цивілізації. URL: https://ukrlit-2017.blogspot.com/2022/02/blog-post_31.html?m=0 (дата звернення: 17.10.2024).

27. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 33. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення: 25.08.2022).

28. Максименко Д. Психологічні особливості криз підлітка. Практична психологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 200 с.

29. Марчак Н. Сніг і мандаринки – одне з новорічних див. Видавництво Старого Лева. URL: https://starylev.com.ua/blogs/snig-i-mandarynky-odne-z-novorichnyh-dyv?srsId=AfmBOooGtwfmpv4XrFsa_LVgtYHfIEg9XUboz25T43diw-qMEvsIjspP (дата звернення: 17.10.2024).

30. Мельниченко А. А., Тілікіна Н. В. Передумови та причини виникнення цькування : матер. курсу ««Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти». URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> (дата звернення: 25.08.2022).

31. Методика проведення виховної години URL: <https://vpu17.dp.ua/upload/iblock/081/metodika-provedennya-vikhovnoi-godini.pdf> (дата звернення: 17.04.2022).

32. Овдійчук Л.М. Жанри та стильові особливості сучасної прози для дітей 2015. URL <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/305> (дата звернення 28.03.2024).

33. Огірко Ігор, Партико Зіновій. Складність (читабельність) як одна з основних характеристик шкільних навчальних видань. URL: http://mk.uad.lviv.ua/storage/uploads/Ohirko_Partyko.pdf (дата звернення: 24.02.2022).

34. Оксана Сайко: книги, актуальна інформація про Оксана Сайко – Книгарня Є. URL: <https://book-ye.com.ua/authors/oksana-sayko/> (дата звернення: 07.12.2021).

35. Оксана Сайко: коли пишу для дітей – сама стаю дитиною. URL: <https://life.pravda.com.ua/book/50d055f4bf3c3/> (дата звернення: 07.12.2021).

36. Оксана Сайко: «Творчість – це уже відхилення від норми». URL: <https://rivnepost.rv.ua/news/oksana-sayko-tvorchist-tse-uzhe-vidkhilennya-vid-normi> (дата звернення: 07.12.2021).

37. Олинець Н. Проблема шкільного насильства та шляхи її вирішення // Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вип. 32. Тернопіль : ТНПУ, 2019. С. 226-227.

38. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с.

39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України № 2657-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 11.04.2022).

40. Савельєв Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. т. 97. Київ : Аграр Медіа Груп, 2009. С. 71–79.

41. Сайко Оксана. Біографія. Бібліотека Української Літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=15273> (дата звернення: 07.12.2021).
42. Сайко О. Новенька та інші історії: оповідання. Львів : Видавництво Старого Лева, 2012. 210 с.
43. Сайко Оксана. «Це народ, якого вже не одурити й не купити». URL: <https://starylev.com.ua/blogs/ce-narod-yakogo-vzhe-ne-oduryty-y-ne-kupyty> (дата звернення: 07.12.2021).
44. Семків Р. А. Книжка Оксани Сайко вчить бути уважним до ближнього. BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/12/121204_book_2012_review_sayko (дата звернення: 17.10.2024).
45. Слижук О. А. Сучасна українська реалістично-психологічна проза у сприйнятті молодших підлітків. Digital Library NAES of Ukraine. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732635/1/Стаття%20Слижук.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).
46. Слижук О. Особливості сприйняття підлітками української наукової фантастики: методичний аспект. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_4/39.pdf (дата звернення 28.03.2024).
47. Стопбулінг. URL: <http://www.stopbullying.com.ua/> (дата звернення: 11.04.2022).
48. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015 – 236 с.
49. Українська правда Життя / Мін'юст озвучив статистику розлучень за 2022 рік. Українська правда Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/8/252748/> (дата звернення: 14.06.2023).
50. Ференц Н. С. Основи літературознавства. URL: https://ukrlit.net/info/literary_1/50.html (дата звернення: 25.03.2022).

51. Форми виховної роботи з учнями. URL: <http://oblpto.in.ua/images/docum/robota.pdf> (дата звернення: 17.04.2022).

52. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні : монографія / Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Чиренко, Н. О. Шпиг, О. В. Касьянова, Л. М. Сокол, О. В. Пащенко, О. В. Долгова, В. Ю. Белан ; наук. ред. Т. К. Окушко. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 318 с.

53. Франко І. Я. Літературно-критичні статті – Іван Франко, повний текст твору. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=648> (дата звернення: 17.08.2024).

54. Червінська О. Рецептивні ресурси тексту та психологічний потенціал читача // Питання літературознавства : наук. зб. Чернівці: Рута, 2008. Вип. 76. С. 109-116.

55. Шаповал М. Інтертекстуальність: історія, теорія, поетика : навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. 167 с.

56. Штибель З. Б., Дерді Е. Т. Булінг як соціальна проблема в школі. Пріоритети економічної науки XXI століття : зб. матеріалів наук.практ. конф., 17 черв. 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 143–145.

57. CORE – Aggregating the world's open access research papers. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153581257.pdf> (дата звернення: 14.06.2023).

58. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims / P. Randall. – Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591> (дата звернення: 26.01.2022).

ДОДАТОК

*Оцінка складності тексту
залежно від кількісних характеристик його слів і речень*

<i>N</i>	<i>L</i>	<i>R</i>	Складність повідомлення
> 192	> 29	0...30	Дуже важкий
167	25	31...50	Важкий
155	21	31...60	Не дуже важкий
147	17 ¹	61...70	Звичайний
139	14	71...80	Не дуже легкий
131	11	81...90	Легкий
<123	<8	91...100	Дуже легкий